

Panajotis Cakirpaloglu

ÚVOD DO PSYCHOLOGIE OSOBNOSTI

 GRADA®

Panajotis Cakirpaloglu

ÚVOD
DO PSYCHOLOGIE
OSOBNOSTI

Grada Publishing

Upozornění pro čtenáře a uživatele této knihy

Všechna práva vyhrazena. Žádná část této tištěné či elektronické knihy nesmí být reprodukována a šířena v papírové, elektronické či jiné podobě bez předchozího písemného souhlasu nakladatele. Neoprávněné užití této knihy bude trestně stíháno.

doc. PhDr. Panajotis Cakirpaloglu, DrSc.

ÚVOD DO PSYCHOLOGIE OSOBNOSTI

Vydala Grada Publishing, a.s.
U Průhonu 22, 170 00 Praha 7
tel.: +420 234 264 401, fax: +420 234 264 400
www.grada.cz
jako svou 4724. publikaci

Recenzovali:
prof. PhDr. Alena Plháková, CSc.
prof. MUDr. Ján Praško, CSc.

Odpovědná redaktorka PhDr. Dana Pokorná
Sazba a zlom Milan Vokál
Návrh a zpracování obálky Michal Němec
Počet stran 288
Vydání 1., 2012

Vytisklo TISK CENTRUM s.r.o., Moravany

© Grada Publishing, a.s., 2012
Cover Illustration © Mgr. Irena Cakirpaloglu, PhD.

ISBN 978-80-247-4033-1 (tištěná verze)
ISBN 978-80-247-7847-1 (elektronická verze ve formátu PDF)
ISBN 978-80-247-7848-8 (elektronická verze ve formátu EPUB)

OBSAH

1. Úvod	9
1.1 Stručný přehled vývoje disciplíny	9
1.2 Psychologie osobnosti versus obecná psychologie	10
1.3 Tři otázky psychologie osobnosti	12
2. Předmět psychologie osobnosti	16
2.1 Definice pojmu „osobnost“	16
2.2 Přehled „klasických“ definic osobnosti	17
2.3 Rozbor současných psychologických vymezení osobnosti	18
3. Metody psychologického rozboru osobnosti	22
3.1 Psychologická strategie explorační osobnosti	23
3.1.1 Idiografický přístup	23
3.1.2 Nomotetický přístup	24
3.1.3 Nomotetický versus idiografický přístup	25
3.1.4 Komplementárnost idiografických a nomotetických metod	27
3.2 Logický status psychologických pojmů	28
4. Skladba osobnosti	32
4.1 Dvojitý význam pojmu „struktura“	33
4.2 Jungovo analytické pojetí osobnostní skladby	33
4.2.1 Struktura osobnosti	34
4.3 Raymond B. Cattell	35
4.3.1 Struktura osobnosti	36
4.3.2 Primární a sekundární faktory osobnosti	37
5. Dynamika osobnosti	41
5.1 Obecné pojmové vymezení	41
5.2 Dva modely dynamického výkladu osobnosti	42
5.3 Analytická teorie osobnostní dynamiky	43
5.3.1 Dynamické principy	43
5.3.2 Dynamické dispozice	45
5.4 Raymond B. Cattell	47
5.4.1 Dynamické rysy	48
5.4.2 Dynamická spleť	48
6. Vývoj osobnosti	52
6.1 Zdroje utváření osobnosti	53
6.2 Vnitřní činitele	53
6.3 Vnější činitele vývoje	55
6.4 Modely výzkumu vnitřních a vnějších činitelů vývoje osobnosti	57
6.5 Odhad významu vnitřních a vnějších činitelů vývoje osobnosti	58
6.6 Kontinuita versus diskontinuita vývoje	59
6.6.1 Model kontinuity	59
6.6.2 Model diskontinuity	60

7. Temperament	64
7.1 Teorie temperamentu	65
7.2 Humorální teorie Hippokrata	66
7.3 Neurofyziologická teorie I. P. Pavlova	68
7.4 Psychometrická teorie H. J. Eysencka	69
7.5 Konstituční pojetí temperamentu Kretschmera	71
7.6 Antropometrická teorie W. Sheldona	72
7.7 Empirické šetření souvislosti mezi časnými projevy temperamentu a budoucím psychosociálním vývojem člověka	74
8. Charakter	79
8.1 Předvědecké pojetí charakteru	80
8.2 Současné psychologické koncepce o charakteru	81
8.3 Klasická psychoanalýza	81
8.3.1 Typy charakteru	83
8.4 Frommovo pojetí charakteru	86
8.5 Reichovo pojetí charakteru	89
9. Morálka	94
9.1 Jean Piaget: Dvě etapy vývoje morálky	96
9.2 Lawrence Kohlberg: tři vývojové kvality morálky	97
9.3 Současný výzkum Kohlbergových vývojových stadií	99
9.4 Jsou rozdíly v morálce mezi muži a ženami?	100
10. Teoretické základy psychologie osobnosti	103
10.1 Formální vlastnosti psychologického výkladu osobnosti	103
10.2 Obsahové vlastnosti psychologických teorií osobnosti	104
11. Psychoanalytická perspektiva	112
11.1 Skladba osobnosti	113
11.1.1 Topografický model	114
11.1.2 Strukturální model	115
11.2 Dynamika osobnosti	117
11.2.1 Instinkt	117
11.2.2 Dělení psychické energie	118
11.2.3 Dynamická souhra osobnostních subsystémů	119
11.2.4 Úzkost	120
11.3 Vývoj osobnosti	121
11.3.1 Napětí, učení a vývoj osobnosti	121
11.4 Další vývoj psychoanalýzy	122
12. Perspektiva osobnostních rysů	127
12.1 Psychologický výzkum rysů	128
12.1.1 Sémantická analýza osobnostních pojmů	128
12.1.2 Psychologie osobnostních faktorů	130
12.2 Psychologické měření osobnostních vlastností	133
12.3 Současné empirické šetření rysů	134
13. Humanisticko-existenciální perspektiva	139
13.1 Základní postuláty teorie	140
13.2 Maslowova koncepce sebeaktualizované osobnosti	140
13.3 Rogersovo klientocentrické pojetí osobnosti	141
13.4 Self	142

13.4.1	Typy Self	143
13.4.2	Hodnocení Self	143
13.4.3	Výhody, nevýhody a pseudovýhody sebeúcty	144
13.5	Hodnocení humanisticko- -existenciální perspektivy	146
14.	Sociálně-kognitivní perspektiva	150
14.1	Modely interakce osobnost–prostředí	151
14.2	Prožitek osobnostní kontroly	152
14.2.1	Místo kontroly	152
14.2.2	Psychologická interpretace místa kontroly	153
14.3	Naučená bezmocnost	154
14.3.1	Další výzkumná šetření naučené bezmocnosti	155
14.4	Problém hodnocení osobnostních projevů	156
14.5	Kritika sociálně-kognitivní perspektivy	157
14.6	Srovnání hlavních psychologických přístupů osobnosti	158
15.	Já	161
15.1	Já a příbuzné pojmy	162
15.2	Já jako objekt	162
15.2.1	Vymezení vlastního Já	164
15.2.2	Kategorické Já	164
15.3	Já jako subjekt	165
15.3.1	Pocit vlastní zdatnosti	165
15.3.2	Pocit jedinečnosti	167
15.3.3	Pocit stability	167
15.3.4	Uvažování o vlastním Já	168
15.3.5	Sebeúcta	169
15.3.6	Vývoj sebeúcty	169
16.	Obranné mechanismy Já	175
16.1	Stručný přehled jednotlivých mechanismů obrany	176
16.2	Společné charakteristiky obranných mechanismů	178
17.	Motivy a motivace osobnosti	180
17.1	Původ motivů	181
17.1.1	Člověk – hračka osudu	182
17.1.2	Člověk – rozumný vládce	182
17.1.3	Člověk – stroj	183
17.1.4	Člověk – zvíře	183
17.1.5	Člověk – produkt společnosti	183
17.1.6	Člověk – nevědomé bytí	184
17.2	Klasifikace motivů	184
17.2.1	Vrozené versus získané motivy	184
17.2.2	Primární versus sekundární motivy	185
17.2.3	Biologické versus sociální motivy	185
17.2.4	Maslowova hierarchie motivů	185
17.3	Identifikace motivů	186
17.4	Druhy motivů	187
17.4.1	Potřeba jídla	187
17.4.2	Sebepotvrzení	188
17.4.3	Sexuální chování	191
17.4.4	Zvědavost	192

18. Frustrace, úzkost, konflikt	195
18.1 Frustrace motivů	195
18.2 Frustrace a napětí	197
18.3 Účinky frustrace	198
18.4 Konflikt	200
19. Emoce a osobnost	204
19.1 Emoce a vrozenost	205
19.2 Emoce a učení	207
19.2.1 Sociální učení a vznik emocí	207
19.2.2 Kultivace emocionálního projevu	208
19.3 Klasifikace lidských emocí	210
20. Poznávací funkce osobnosti	218
20.1 Základní poznávací procesy a dispozice osobnosti	219
20.2 Složitě poznávací procesy a dispozice osobnosti	224
20.2.1 Vývoj pojmů	224
20.2.2 Řešení problému	225
20.2.3 Tvůrčí myšlení	227
21. Poruchy osobnosti	241
21.1 Vymezení pojmu	242
21.2 Charakteristika osobnostních poruch	243
21.3 Dílčí poruchy osobnosti	243
21.3.1 Paranoidní porucha osobnosti (F 60.0)	244
21.3.2 Schizoidní porucha osobnosti (F60.1)	245
21.3.3 Disociální (antisociální) porucha osobnosti (F60.2)	246
21.3.4 Emočně nestabilní porucha osobnosti (F60.3)	247
21.3.5 Histriónská porucha osobnosti (F60.4)	249
21.3.6 Anankastická porucha osobnosti (F60.5)	249
21.3.7 Vyhýbavá porucha osobnosti (F60.6)	250
21.3.8 Závislá porucha osobnosti (F60.7)	251
21.3.9 Jiné specifické poruchy osobnosti (F60.8)	252
Literatura	258
Shrnutí	267
Summary	269
Rejstřík věcný	271
Rejstřík jmenný	283

1. ÚVOD

Co se dozvíte v této kapitole:

- okolnosti, které přispěly ke vzniku psychologie osobnosti
- odlišnost psychologie osobnosti a obecné psychologie
- hlavní otázky psychologie osobnosti

Obecná psychologie představuje nejstarší a nejobecnější disciplínu zabývající se vědeckým bádáním a výkladem psychických fenoménů. Ačkoliv je to kolébka většiny později vzniklých psychologických disciplín, neplatí to o psychologii osobnosti.

Vznik a vědecký vývoj psychologie osobnosti, zejména v prvních desetiletích 20. století, probíhal zcela nezávisle na akademické (obecné) psychologii. Po pravdě řečeno, psychologie osobnosti jakožto empirická, ryze zkušenostní disciplína vyrůstala v klinickém prostředí po boku psychiatrie a dalších klinických oborů. S těmito spřízněnými obory sdílela totožné zájmy a cíle, zejména objektivní porozumění narušené osobnosti konkrétního člověka a jeho účinnou léčbu. Jelikož obecné klinické podmínky bádání nespĺňovaly strohé metodologické a koncepční požadavky obecné psychologie, psychologie osobnosti byla pokládána za jakousi rebelující disciplínu s vlastním předmětem, cílem a metodologií výzkumu. Tento odmítavý postoj rovněž postihl a po dlouhá desetiletí doprovázel první ucelenou psychologickou teorii osobnosti, Freudovu hlubinnou psychoanalýzu, i její další vlivná teoretická odvětví, např. Jungovu analytickou psychologii nebo Adlerovu individuální psychologii. Ke sblížení obecné psychologie a psychologie osobnosti došlo až ve čtyřicátých letech 20. století, kdy u akademických psychologů vzrůstal zájem o postgraduální studium nevědomí. Na druhé straně se psychologové osobnosti začali více zajímat o využití experimentu, faktorové analýzy nebo psychometrie jakožto o postupy objektivní explorační, porozumění a predikce zdravé a narušené osobnosti.

1.1 STRUČNÝ PŘEHLED VÝVOJE DISCIPLÍNY

K otázce o vzniku psychologie osobnosti existují dvě protikladná stanoviska: americké a evropské.

Podle amerických historiků je vznik psychologie osobnosti datován do roku 1937. V tomto roce byly publikovány dvě vědecké monografie o osobnosti: *Osobnost: Psychologická interpretace (Personality: A Psychological Interpretation)* od Gordona W. Allporta a *Psychologie osobnosti (Psychology of Personality)* od Rossa Stagnera.

V dalším roce vyšla kniha od Henryho Murraye *Výzkum osobnosti (Exploration in Personality)*, což podpořilo vývoj nové psychologické disciplíny. Z pozice amerických psychologů veškeré intelektuální, empirické a praktické poznatky o osobnosti, které vznikly před rokem 1937, patří do tzv. předvědeckého období psychologie osobnosti (Lombardo – Foschi, 2002).

Evropští historikové psychologie zaujímají vůči otázce o zrození psychologie osobnosti komplexnější a systémovější přístup. Tato pozice zahrnuje rozsáhlé filozofické a intelektuální koncepce o člověku, od kterých se odvíjí prudký pokrok vědy zejména v období od 18. až do počátku 20. století. Předvědecký vývoj psychologie osobnosti charakterizují koncepce a poznatky týkající se temperamentu (Hippokrates, Galenos z Pergamu, Cesare Lombroso aj.), charakteru (Theofrastos, Plutarchos, Jean de La Bruyère aj.), duševních poruch (francouzští psychiatři 19. století Eugène Azam, Jean Martin Charcot, Théodule Ribot, Pierre Janet, Alfred Binet aj., němečtí psychiatři Emil Kraepelin, Ernst Kretschmer atd.). Bohaté empirické zkušenosti a naturalistický přístup k fenoménům zdravé a narušené osobnosti postupně vedly k vývoji současné psychiatrie, klinické psychologie a psychologie osobnosti.

Moderní vývoj psychologie osobnosti se opírá o tvarovou a experimentální psychologii, psychometrii, teorii učení, genetiku, logický pozitivismus, antropologii a další disciplíny. Různorodost intelektuálních či empirických poznatků o člověku, psychice a chování tvoří specifickou náplň hlavních teoretických přístupů o osobnosti. V tomto smyslu hlubinná psychologie studuje skryté psychodynamické procesy, psychologie rysů se zabývá vymezením konstitučních činitelů osobnosti, humanistická psychologie zkoumá cílevědomé Já, podmínky osobnostního růstu a štěstí, zatímco sociálně-kognitivní psychologie zkoumá relace mezi osobností a lidskou situací.

1.2 PSYCHOLOGIE OSOBNOSTI VERSUS OBEČNÁ PSYCHOLOGIE

Mezi psychologií osobnosti a obecnou psychologií existují tři zásadní rozdíly. Diskrepance pramení z primárního cíle psychologie osobnosti věnovat se individuálním variacím v kontextu tzv. normálního chování. V tom smyslu se často zdůrazňuje, že psychologie osobnosti je *idiosynkratická, molární*, a především *proaktivní* psychologická disciplína, kdežto o obecné psychologii platí, že je to *typologická, molekulární* a *reaktivní* nauka.

Idiosynkrazie versus typologie. Pojem „idiosynkrazie“ v psychologii označuje individuálnost psychických a behaviorálních projevů konkrétního člověka. Tato individuálnost se vzpírá jakémukoliv zobecnění či klasifikaci do předem daných typologií. Jedná se o „individuální charakteristiku psychiky či chování, která je typická pro určitého jedince, a proto ji nelze zdůvodňovat obecnými psychologickými faktory“ (Drever, 1978, s. 129). Na druhé straně, typologie představuje pojmový konstrukt, který vybrané osobnostní charakteristiky zahrnuje do určitých kategorií, skupin nebo typů. Pojem typ implikuje seskupení vzájemně se podobajících lidí nebo vlastností, přičemž se tito lidé nebo vlastnosti liší od jiných jedinců či vlastností existujících mimo daný typ. Zatímco obecná psychologie studuje to, co je společné všem lidem, to, jak vnímají, myslí, reagují apod., psychologie osobnosti zkoumá, proč se jednot-

livci mezi sebou liší v myšlení, vnímání, reaktivitě atd. Obecná psychologie odhaluje a poznává dílčí psychické vlastnosti a procesy člověka jako příslušníka lidského druhu; psychologie osobnosti odhaluje a poznává typické charakteristiky jednotlivce a menších skupin. Shrneme-li, **obecná psychologie zkoumá univerzálně platné principy a zákony psychických jevů, zatímco psychologie osobnosti zkoumá zákony a principy individuální fenomenologie a intersubjektivních rozdílů.**

Molární versus molekulární. Jedním ze stěžejních cílů psychologie osobnosti je vědecké poznání psychiky a jednání konkrétní osobnosti jako celek. Z tohoto důvodu psychologie osobnosti usiluje o integraci všech specifických osobnostních procesů a vlastností v ucelený, strukturálně-dynamický systém, který označujeme pojmem „osobnost“. Studium komplementárních vztahů dílčích psychických vlastností, jež tvoří složitý systém osobnosti, se v psychologii označuje pojmem „molární“. Na druhé straně, diferenciací komplexních psychických jevů za účelem vědeckého poznání se označuje pojmem „molekulární“. Pojmy „molární“ a „molekulární“ do psychologie zavedl neobehaviorista Edward Chace Tolman. Pojem „molární“ má v psychologii ontologický význam, neboť označuje vědecké uchopení zkoumaných fenoménů v původním smyslu. Molární přístup je charakteristický pro fenomenologicky orientované badatele, např. pro humanistické či existenciální psychology osobnosti. Molekulární rozbor osobnostních jevů a procesů má tradici v experimentální a strukturální psychologii 19. století, usilující o studium nejjednodušších forem psychiky a jednání.

V rámci dimenze „molární–molekulární“ je obecná psychologie spíše molekulární disciplína, zatímco v psychologii osobnosti dominuje molární orientace. Někteří psychologové osobnosti se spíše podobají obecným psychologům, neboť ve svém přístupu k osobnosti upřednostňují molekulární výzkum. Platí to zejména o rysových psychologích, kteří pomocí faktorového výpočtu usilují o vymezení základních osobnostních dimenzí. Postulují, že faktory mají širší platnost ve smyslu obecných psychologických zákonů. Jinými slovy, rysy se vyskytují uvnitř každé jedinečné osobnosti a v tomto subjektivním kontextu působí jako psychické dispozice, které zabezpečují důslednost prožívání a chování člověka. Navzdory nesmírné exaktnosti faktorového přístupu, psychologickému výzkumu a exploraci osobnosti stále dominuje molárně-integrační přístup humanistické, pozitivní nebo sociálně-kognitivní psychologie.

Aktivita versus reaktivita. Psychologie osobnosti a obecná psychologie se rovněž rozcházejí v otázce týkající se podstaty, původu a smyslu lidské činnosti. Obecná psychologie tradičně vnímá člověka jako reaktivní bytí adaptující se na aktuální podněty a situace. Tento v podstatě S–R model interpretace (podnět–reakce) se mj. osvědčil při výzkumu jednodušších psychofyzických souvislostí. Základním východiskem reakčního pojetí člověka je, že působení stejné situace či podnětu u dvou či více osob vždy vyvolává identickou reakci. Model „podnět–reakce“ se však ukázal jako nevhodný a omezující pro psychologické porozumění jedinečné osobnosti. To se prakticky potvrzuje i v běžném životě. Ze zkušenosti víme, že vliv totožné situace či podnětu vyvolává zcela rozdílné individuální stavy. Jak objasnit odlišné emoční stavy smutku, radosti, zlosti atd., které u různých osob vyvolává stejné množství alkoholu (např. 1 dl slivovice)? Ty by, podle očekávání obecné psychologie, měly být totožné u každého, kdo vypije stejnou dávku lihoviny. K porozumění individuální fenomenologie je nezbytné přesunout pozornost z periferie do individuálního nitra a také nahradit model reakčního člověka modelem proaktivního, sebepodněčujícího, uvědomělého subjektu. Psychologie osobnosti hledá psychické a konstituční příčiny, které působení stejného

podnětu přeměňují v individuální zážitek a projev. Činitele subjektivní „reaktivitu“ existují v individuálním nitru, zkušenostech, motivaci, konstitučních vlastnostech a jiných dispozicích člověka. Studium motivačních procesů je nutnou podmínkou vědeckého uchopení jak zdravé, tak narušené osobnosti. Intrasubjektivní činitele zabezpečují *důslednost* individuálního prožívání a jednání v neustále se měnících podmínkách života. Porozumění povaze a roli těchto vnitřních příčin usnadňuje psychologickou *prognózu* budoucích projevů konkrétní osoby a skupin. Dalšími psychickými činiteli osobnosti jsou individuální, nepřenosné zkušenosti a také různé vrozené a získané dispozice. Individuální zkušenosti určují to, jakým způsobem interpretujeme aktuální situaci, zatímco dispozice těmto subjektivním výkladům skutečnosti dodávají specifický emoční tón. Ovšemže dispoziční, motivační a zkušenostní činitele nepůsobí izolovaně, nýbrž v interakci se specifickým společenským a kulturním kontextem. Psychologie osobnosti postuluje proaktivního, uvědomělého člověka, který v interakci s lidskou situací utváří svou osobnost a realizuje vlastní možnosti.

1.3 TŘI OTÁZKY PSYCHOLOGIE OSOBNOSTI

Psychologie osobnosti patří do obecné teorie poznání člověka, antropognotiky. Cílem této psychologické disciplíny je vědecké uchopení struktury, dynamiky a vývoje komplexního psychického fenoménu, který označujeme pojmem „osobnost“. Podobně jako ostatní vědecké obory i psychologie osobnosti v rámci svého předmětu hledá odpověď na otázky typu: *co, jak a proč?* Woodworth v této souvislosti zdůrazňuje, že každý badatel zahajuje svou činnost vymezením a popisem předmětu bádání, určuje, co bude zkoumat. „Ostatní otázky jsou ‚jak?‘ a ‚proč?‘. Otázka ‚jak?‘ zjišťuje procesy, které vedly ke vzniku určitého výsledku, zatímco otázka ‚proč?‘ hledá příčiny coby pozadí této události. Jedná se o příčinu, kterou často označujeme pojmem motiv, jenž zpravidla není viditelný,“ píše Woodworth a Sheehan (1964, s. 13). Tentýž intelektuální proces platí pro psychologický výzkum osobnosti.

- a) Vědecké bádání osobnosti zahajujeme vymezením typických vlastností tohoto psychického konstruktů. *Co* představuje myšlenkový proces identifikace a deskripce idiosynkratických a obecných aspektů osobnosti. Během této iniciální fáze psychologického bádání osobnosti pozorujeme, třídíme, popisujeme a definujeme její skladbu, dílčí rysy, konstituční vlastnosti a další pojmy.
- b) Otázka „jak“ se týká *procesů a vztahů*. Nyní se psychologie osobnosti přednostně zabývá individuální povahou vnímání, cítění, myšlení, řešení problémů a dalšími psychickými procesy. K vlastnímu bádání hlavně používá pozorování, jednak vnitřní (introspekce) pro určení a popis subjektivních činitelů osobnosti a jednak vnější (extraspekce) pro vymezení jejich manifestních projevů. Významnou roli pro tuto vědeckou etapu poznání má deskripce, která upřesňuje, *co* představuje konkrétní osobnostní jev, *jak* probíhají procesy uvnitř osobnosti a *jakým způsobem* vstupují osobnostní činitele do vzájemné interakce. Deskripce umožňuje odhalit souvztažnost mezi proměnnými, což je nezbytné při definování psychologických principů a zákonů.

- c) Otázka typu „proč“ se vztahuje k nejvyššímu cíli psychologie osobnosti pochopit, objasnit, predikovat a posléze regulovat osobnostní procesy a projevy. K tomu je nezbytné prozkoumat konstituční, emoční a motivační činitele osobnosti. V tomto subjektivním prostoru lze odhalit základní předpoklady osobnostní stability a důslednosti. Hall a Lindzey (1983) zdůrazňují, že psycholog, který se zabývá osobností, musí být tolerantní a pružný vůči všem psychickým a sociálním aspektům, které souvisejí s odhalením funkčního pozadí jedinečné osobnosti. Pouze nezaujatá psychologie může realizovat složitý cíl poznání komplexního fenoménu osobnosti.

Shrnutí

Psychologie osobnosti se vytvářela nezávisle na obecné psychologii. Mezi psychology však není přijímán jednoznačný popis vývoje této disciplíny. Dle amerických autorů byl vývoj psychologie osobnosti zahájen v roce 1937 vydáním dvou psychologických publikací na toto téma; evropští psychologové zdůrazňují význam intelektuálního dědictví filozofů, lékařů, spisovatelů a dalších badatelů v otázce fenoménu osobnosti.

Na rozdíl od obecné psychologie vyzdvihuje psychologie osobnosti funkční propojenost všech psychofyzických procesů a jevů v jedinečný, komplexní a proaktivní fenomén, který mimo jiné charakterizují uvědomělost, důslednost, poměrná trvalost, pocit nepřetržité identity a posléze vnitřní dynamika.

Psychologie osobnosti zkoumá složení, dynamiku a vývoj tohoto idiosynkratického, psychického fenoménu. V souladu s tím popisuje a třídí jednotlivé psychické a konstituční složky osobnosti (otázka „co“), proniká do jejího systému vnitřního uspořádání (otázka „jak“) a odhaluje skutečné příčiny osobnostního prožívání a působení (otázka „proč“).

Slovníček pojmů

Aktivita	generický výraz, synonymum pro pohyb, chování, mentální proces, fyziologické funkce apod.
Analytická psychologie	varianta psychoanalytické teorie Junga.
Antropognostika	všeobecná vědní koncepce o člověku zahrnující antropologii, psychologii, sociologii, filozofii atd.
Antropologie	vědní obor studující člověka, jeho původ, vývoj, sociální a kulturní zvyky.
Činitel	v psychologii osobnosti znamená fyzický, biologický, psychický nebo sociální prvek či soubor prvků (agens), který ovlivňuje další psychické prvky, procesy, stavy či osobnost jako celek.
Deskripce	celkový, odpovídající popis situace vycházející z pečlivého pozorování.
Experimentální psychologie	psychologická disciplína nebo také metodologický postup výzkumu psychologických jevů s použitím experimentálních procedur.
Extraspekce	vědecké pozorování vnějších jevů včetně explorační vnitřního světa prožívání ze strany vnějších pozorovatelů. Často pojímána jako protiklad introspekce.
Fenomenologie	obecná filozofická disciplína založená E. Husserlem, která zkoumá podstatné aspekty vědomí a lidskou zkušenost jako celek.

Genetika	biologická disciplína zkoumající dědičnost a její důsledky.
Idiografie	popis jedince (řec. <i>idios</i> – soukromý, vlastní; <i>grafó</i> – píšu, popisuji, kreslím).
Idiosynkrazie	jedinečnost, výjimečnost (z řečtiny: <i>idios</i> – soukromý, vlastní; <i>syn</i> (spojka) – dohromady, <i>krasis</i> – smíšení).
Individuální psychologie	varianta psychoanalytické teorie osobnosti Alfreda Adlera.
Introspekce	vědecká metoda zabývající se zkoumáním vlastních mentálních pochodů a zkušeností. Zvláštní formou introspekce je fenomenologický rozbor vlastních duševních stavů či pochodů.
Logický pozitivismus	novopozitivistický směr z 20. let minulého století, jenž postuluje, že poznání lze dosáhnout metodou formálně logické analýzy.
Molární	pojem vztahující se na celkové oblasti psychiky a chování. Alternativně se používá pojem „holismus“.
Molekulární	vztahuje se na jevy, které lze analyzovat a poznat z dílčích jednotek či aspektů.
Obecná psychologie	psychologická disciplína zaměřující se na studium obecných, univerzálních principů, které jsou použitelné pro všechny zkoumané jevy psychiky.
Psychoanalýza	psychologická teorie osobnosti Freuda zabývající se významem nevědomí zejména ve vztahu k dynamice a vývoji člověka. Taktéž souhrnný název psychodynamické teorie Freuda, analytické psychologie Junga, individuální psychologie Adlera, humanistické psychoanalýzy Fromma včetně neoanalytické Ego psychologie.
Psychologie osobnosti	teoretická psychologická disciplína zabývající se strukturou, dynamikou a vývojem osobnosti, zejména zdravých, dospělých jedinců.
Psychometrie	psychologická disciplína zabývající se měřením dílčích psychických vlastností za účelem konstrukce validních a spolehlivých testových metod.
Reaktivita	pojem, který označuje chování jakožto specifickou či komplexní odpověď na vlivy určitých vnějších nebo vnitřních podnětů, nikoliv však motivační povahy.
Sociálně-kognitivní psychologie	model teoretické explikace osobnosti, který staví na poznatcích psychologie učení, psychologie myšlení a sociální psychologie.
S–R model	zkratka pro učení „stimul–reakce“, dle které učení nastává vznikem nové vazby (asociace) mezi určitým podnětem a odpovídající reakcí. Taktéž deterministický rámec interpretace pozorovaného chování u živočichů a lidí.
Teorie učení	teoretická disciplína v rámci obecné psychologie zabývající se tříděním jednotlivých operací a stanovováním hypotéz o mechanismech a podmínkách utváření poměrně trvalých změn v chování, ve znalostech, v porozumění nebo ve schopnosti.
Gestalt psychologie	směr v psychologii z počátku 20. století, který postuluje prioritu celku nad dílčími psychickými procesy. Vlastní výzkum kognitivních procesů opírá Gestalt psychologie zejména o fenomenologickou metodu.
Typologie	způsob třídění nebo klasifikace rozdílných jevů do společných skupin na základě vybraných kritérií.

Kontrolní otázky

1. Popište okolnosti vzniku psychologie osobnosti.
2. Uveďte základní rozdíly mezi psychologíí osobnosti a obecnou psychologíí.
3. Jaké jsou základní otázky psychologie osobnosti?

Literatura k dalšímu studiu

- Allport, G. W. (1937). *Personality: A Psychological Interpretation*. New York: Holt & Co.
- Drever, J. (1978). *The Penguin Dictionary of Psychology*. Middlesex: Harmondsworth.
- Hall, C. S. – Lindzey, G. (1997). *Psychológia osobnosti*. Bratislava: SPN.
- Lombardo, G. P. – Foschi, R. (2002). The European Origins of „Personality Psychology“. *European Psychologist*, Vol. 7, 2, s. 134–145.
- Murray, H. (1938). *Exploration in Personality*. New York: Oxford University Press.
- Stagner, R. (1948). *Psychology of Personality*. New York: McGraw-Hill.
- Woodworth, R. S. – Sheehan, M. R. (1964). *Contemporary Schools of Psychology*. New York: The Ronald Press Company.

2. PŘEDMĚT PSYCHOLOGIE OSOBNOSTI

Co se dozvíte v této kapitole:

- hlavní náplň psychologie osobnosti
- kritéria psychologického definování osobnosti
- rozdíly tradičního a současného vymezení pojmu osobnosti v psychologii
- nutnost rozšíření psychologického pojetí osobnosti důležitými atributy

Již v samotném názvu je obsažen hlavní zájem této psychologické disciplíny. Je to osobnost, její skladba, jednotlivé procesy, vztahy a vývoj. Neméně významné pro vědecké poznání osobnosti jsou vnitřní dispozice i vnější, sociální a kulturní činitele. Obě skupiny činitelů se podílejí na utváření jak zdravé, tak narušené osobnosti. Psychologie osobnosti spíše zkoumá tzv. normální, zdravé lidi, zatímco početnou škálou psychických, behaviorálních a dalších osobnostních odchylek či stavů se zabývá její aplikovaná odnož, klinická psychologie. Cílem klinické psychologie je nejen uchopit, ale především nalézt cestu, jak pomoci člověku, aby překonal tíživou osobní situaci. O předmětu psychologie osobnosti se více dozvíme z psychologických definic tohoto pojmu.

2.1 DEFINICE POJMU „OSOBNOST“

Vesměř každá teorie osobnosti se snaží vymezit základní charakteristiky a podstatu osobnosti. Ve většině definic se vyzdvihuje, že **osobnost představuje souhrn, souvislost či propojení charakteru, temperamentu, schopností a také konstitučních vlastností člověka.**

Rozsáhlý přehled padesáti psychologických vymezení pojmu „osobnost“ publikoval Gordon Allport. Zdroje, které použil, indikují, že kromě psychologů se fenoménem osobnosti zabývají filozofové, teologové, právníci, sociologové a další odborníci. Dle Allporta (1937) v seznamu dominují biosociální a biofyzické definice pojmu.

Biosociální definice odpovídají běžnému použití pojmu: osobnost vyjadřuje *míru společenské přitažlivosti* nebo také hodnotu *společenské stimulace* člověka. Jinými slovy, osobnost je výraznější nebo významnější, pokud dokáže upoutat pozornost ostatních lidí. Analogicky bychom mohli označit introverty, plaché a další sociálně stažené osoby za jedince pozbyvající osobnost. Na druhé straně, biofyzické definice

osobnosti vyjadřují její intrapsychickou povahu a konstituční základ, který lze měřit, popsat a shrnout do podoby konkrétního osobnostního profilu.

Početné množství psychologických definic dokládá rozmanitost psychických procesů a individuálního projevu osobnosti. V některých se zdůrazňuje význam osobnostních rysů, schopností, postojů, hodnot, motivů, adaptačních vlastností člověka apod. Definice s biologickým nádechem vyzdvihují emoční reakce, stavy, nálady, energetické vlastnosti a vše, co označujeme pojmem „temperament“, zatímco v jiných, blíže sociálnímu pojetí člověka, převažují vyšší dispozice, morálka, etičnost, charakter či sociální bytí.

2.2 PŘEHLED „KLASICKÝCH“ DEFINIC OSOBNOSTI

Různorodost dílčích psychologických určení pojmu „osobnost“ ilustrujeme některými „klasickými“ a novějšími definicemi.

Podle Hanse J. Eysencka (1947, s. 25) osobnost představuje „souhrn skutečných a potenciálních vzorů chování organismu, které determinují dědičnost a prostředí; osobnost vyvěrá a vyvíjí se skrze funkční součinnost čtyř hlavních odvětví: kognitivní (inteligence), konativní (charakter), afektivní (temperament) a tělesná oblast (konstituce)“. Z toho důvodu Eysenck důsledně zdůrazňuje, že se „v konečném důsledku musí každý pohled na osobnost zakládat na experimentálních výsledcích ošetřených pomocí statistické metody“ (1947, s. 16).

Raymond Cattell (1967, s. 25) definuje osobnost jako „to, co sděluje, jak se člověk bude chovat v dané situaci“.

Psychometrické definice zdůrazňují, že osobnost představuje soustavu základních faktorů, jejichž hodnotu lze objektivně měřit a kvantifikovat. Jedná se o reaktivní a pasivní pojetí osobnosti v souladu s deterministickou a pozitivisticky laděnou psychologií, se záměrem vědecky uchopit lidskou psychiku. Cílem je snadnější předvídání a řízení lidského chování.

Deterministické pojetí psychických procesů včetně osobnosti dominovalo v první polovině 20. století. Podobnému vlivu byl vystaven i Gordon Allport, jehož první definice osobnosti z roku 1937 zní: „Osobnost je dynamická organizace těch psychofyzických systémů v jedinci, které *determinují jeho jedinečné přizpůsobování v jeho okolí*“ (1937, s. 48). Následný intelektuální vývoj Allporta dosvědčuje definice osobnosti z roku 1961: „Osobnost představuje dynamickou organizaci těch psychofyzických systémů v jedinci, které *určují jeho charakteristické myšlení a aktivitu*“ (1961, s. 28). Rozdíl v závěrečné části obou definic ukazuje na koncepční posun Allporta od mechanistických zásad determinace a reaktivní adaptace psychiky k niterní sebedeterminaci a intencionalitě osobnosti. Tím se Allport zařadil mezi zastánce humanistického pojetí osobnosti.

2.3 ROZBOR SOUČASNÝCH PSYCHOLOGICKÝCH VYMEZENÍ OSOBNOSTI

Podle Atkinsonové et al. (2003, s. 436) osobnost charakterizují „příznačné a charakteristické vzorce myšlení, emocií a chování, které definují individuální osobní styl interakce s fyzickým a sociálním prostředím“.

Vnitřní soustavu různých psychických aspektů jedince rovněž zdůrazňuje Carol K. Sigelmanová (2003, s. 281) ve své definici: „osobnost je organizovaná kombinace vlastností, motivů, hodnot a chování charakteristické pro každého jedince“.

Komplexnější a ucelenější vymezení osobnosti, které vyzdvihuje další vlastnosti tohoto pojmu, nacházíme u Pharese a Chaplina nebo u Plotníka. Plotník ve své definici osobnosti zdůrazňuje, že se jedná o „kombinace dlouhotrvajících a distinktivních projevů, myšlení, motivů a emocií vyjadřující způsob naší reakce a adaptace vůči ostatním lidem nebo situacím“ (1999, s. 433). V podobném smyslu Phares a Chaplin určují osobnost jako „systém charakteristických myšlení, citění a projevů, které odlišují jednu osobu od druhé a které přetrvávají napříč dobou i situacemi“ (1997, s. 99). V těchto dvou definicích se mj. zdůrazňují odlišnost a stabilita osobnosti. Atribut *odlišnost* se vztahuje na jedinečné kombinace myšlení, citění nebo aktivitu individuální osobnosti, zatímco *stabilita* osobnosti znamená trvalost dílčích psychických vlastností a individuálních projevů v čase.

Podle Halla a Lindzeye žádná psychologická definice osobnosti není obecně vstížitelná a platná. Důvodem je specifické teoretické zaměření dílčích psychologů, což způsobuje to, že každý ve svém vymezení pojmu zdůrazňuje určitý jeho aspekt a zároveň vynechává aspekt jiný. Přesto se v psychologických definicích osobnosti pravidelně zdůrazňují:

- integrita nebo jednota všech psychických funkcí;
- osobitost nebo jedinečnost individuálního prožívání, myšlení a jednání;
- relativní důslednost nebo stálost psychosociálního bytí člověka.

To, co v psychologických definicích osobnosti zpravidla chybí a co podle našeho mínění nejvýrazněji vyjadřuje subjektivní a sociální bytí každého člověka, je vědomí o vlastní totožnosti a sociální zkušenost.

a) Pojmy „identita“, „Já“, „Self“, „sebepojetí“, „sebehodnocení“, „sebeúcta“ se především vyskytují v humanistickém a existenciálním pojetí osobnosti. Jádro každé osobnosti tvoří sebevědomí a intencionalita určující zralost, duševní zdraví a pocit pohody každého dospělého člověka. Taková osobnost je etická, seburčující a zároveň je schopna shrnout dílčí psychické vlastnosti, procesy, obsahy a tendence v jedinečný, funkčně uspořádaný systém. Podle Junga „osobnost se nemůže nikdy rozvinout, aniž si člověk vědomě a s vědomým mravním rozhodnutím zvolí vlastní cestu. K procesu osobnostního vývoje musí svou sílu propůjčit nejen kauzální motiv, nejen nutnost, nýbrž i vědomé mravní rozhodnutí“ (1995, s. 232).

b) Osobnost člověka se utváří v rámci lidské situace. V tomto procesu důležitou roli hrají primární skupina, společnost a kultura. Vývoj osobnosti implikuje zúčastněnost obou stran, jednotlivce a společnosti. Podle sociálního psychologa Bandury

člověk aktivně působí na své okolí a vytváří podmínky, které ho zpětně ovlivňují, včetně vývoje jeho osobnosti. V procesu socializace jedinec získává potřebné dovednosti, vědomosti, normy, postoje a další obsahy pro své zdárné zařazení do chodu společnosti. Zároveň se v lidských podmínkách z původní biologické entity vyvíjí v jedinečnou osobnost.

Shrnutí

Tato kapitola stručně vymezuje předmět psychologie osobnosti a v souvislosti s tím i definice tohoto pojmu. Psychologové zdůrazňují, že předmětem psychologie osobnosti je studium charakteru, temperamentu, schopností a také konstitučních vlastností člověka. V teoriích osobnosti se však standardně vyskytuje zájem o osobnostní skladbu, procesy a vývoj.

Psychologové se ve svých pokusech definovat **osobnost** shodují, že se jedná o **poměrně stabilní, komplementární a konzistentní systém jedinečných vlastností, obsahů a projevů člověka**. Toto souhrnné vymezení bychom doplnili nezbytnou poznámkou, že *osobnost vždy implikuje člověka zejména jako uvědomělé, socializované jsoucno*.

Komplementární systém. Tato část definice zdůrazňuje, že osobnost spojuje v jedinečnou funkční a důsledně řídicí soustavu různé poznávací, emoční a motivační vlastnosti.

Poměrně stabilní systém. Jednou ze základních a žádoucích vlastností člověka je relativní stálost osobnosti a jednání.

Konzistentní systém. Osobnostní stabilita znamená adaptabilitu a pružnost jedince, zejména důslednost vnímání, cítění a jednání v rozdílných situacích a podmínkách.

Systém jedinečných vlastností, obsahů a projevů. Tato část definice se přiklání k idiografickému pojetí osobnosti. Osobnost představuje ryze jedinečnou a neopakovatelnou konstelaci psychosociálních vlastností konkrétního jedince.

Uvědomělý subjekt. Osobnost vždy charakterizuje vědomí a sebeuvědomění. Uvědomělý jedinec prožívá kontinuitu své identity, jedinečnost a intimitu vlastní osobnosti. Například spící člověk je dostupný pro výzkum některých fyziologických funkcí a emočních změn souvisejících se snem, avšak nikoliv pro rozbor své inteligence či osobnosti. V tomto smyslu lze souhlasit s Bojaninem, že „inteligence a osobnost se projevují jako zřejmá skutečnost pouze prostřednictvím cílevědomého pohybu nebo záměrné psychické aktivity“ (1985, s. 109).

Socializované bytí. Každá jedinečná osobnost je výsledkem procesu socializace a učení. Sociální činitele se podílejí na vývoji a aktuálním projevu všech psychologických funkcí včetně osobnosti. Sociální zkušenost každého člověka se odráží v jeho prosociálním, antisociálním či asociálním bytí.

Slovníček pojmů

Biofyzické definice osobnosti	určení osobnosti ve smyslu, že původ osobnosti je pevně dán v dědičných a konstitučních vlastnostech jedince.
Biosociální definice osobnosti	určení osobnosti z hlediska její hodnoty spočívající v podněcování společenského zájmu.
Determinace	v psychologii osobnosti znamená předurčenost poznávacích, emočních, akčních a také vývojových záležitostí prostřednictvím vnějších a vnitřních předpokladů.
Důslednost	konsekventnost jednání, myšlení či emočního prožívání a projevu, věrnost zásadám.
Integrita	neporušenost, celistvost systému. Ve vztahu k osobnosti vyjadřuje míru funkčního souladu mezi dílčími osobnostními subsystémy nebo dispozicemi.
Jedinečnost	ojedinelost, neobyčejnost, vzácnost. V psychologii osobnosti zásadní princip idiografického pojetí osobnosti jakožto neopakovatelného lidského jsoucná.
Klinická psychologie	aplikovaná psychologie osobnosti v oblasti diagnostiky a terapie různých osobnostních poruch a psychopatologických stavů.
Osobnost	poměrně stabilní, komplementární a konzistentní systém jedinečných vlastností, obsahů a projevů člověka, jeho socializované, uvědomělé bytí.
Psychometrické definice osobnosti	psychologické určení osobnosti dle objektivně měřitelných vlastností (faktorů).
Sebedeterminace	psychologický koncept o cílevědomém naplnění osobnostních potenciálů v souladu s vyššími potřebami a volním rozhodnutím člověka, významově protikladný tezi o jakékoliv determinaci psychiky a odpovídajících projevu člověka. Často je synonymem dynamického významu pojmu „motivace“.

Kontrolní otázky

1. Co je hlavním zájmem psychologie osobnosti?
2. V čem spočívá rozdíl mezi biosociálním a biofyzickým pojetím osobnosti?
3. Jaký je hlavní vědecký cíl deterministického pojetí osobnosti?
4. Co znamená pojem „sebeurčení osobnosti“?
5. V jakém smyslu je potřeba doplnit stávající psychologické definice osobnosti?

Literatura k dalšímu studiu

- Allport, G. W. (1937). *Personality. A Psychological Interpretation*. New York: Henry Holt & Co.
- Allport, G. W. (1961). *Pattern and Growth in Personality*. New York: Holt, Rinehart and Winston.

- Atkinson, R. L. – Atkinson, R. C. – Smith, E. E. – Bem, D. J. – Nolen-Hoeksema, S. (2003). *Psychologie*. Praha: Portál.
- Cattell, R. B. (1967). *The Scientific Analysis of Personality*. London: Penguin Books.
- Eysenck, H. J. (1947). *Dimensions of personality*. London. Kegan Paul, Trench, Trubner & Co.
- Jung, C. G. (1995). *Člověk a duše*. Praha: Academia.
- Phares, J. E. – Chaplin, W. F. (1997). *Introduction to Personality*. New York: Addison Wesley Longman.
- Plotnik, R. (1999). *Introduction to psychology*. Belmont: Wadsworth Publ. Co.
- Sigelman, C. K. – Rider, E. A. (2003). *Life-Span Human Development*. 4. vyd. Belmont: Wodsworth.

3. METODY PSYCHOLOGICKÉHO ROZBORU OSOBNOSTI

Co se dozvíte v této kapitole:

- význam pojmu „metoda“ v psychologii osobnosti
- nejvýznamnější zdroje poznatků pro psychologii osobnosti
- charakteristiky, přednosti a nedostatky nomotetického a idiografického výzkumu osobnosti
- prediktivní hodnota a aplikace statistické a klinické metody
- logický status psychologických pojmů

Psychologické poznání osobnosti používá relevantní metody šetření.

Pojem „metoda“ v psychologii znamená:

- a) **Mentální zaměření badatele na popis a objasnění zkoumaného fenoménu** – sem mj. patří analýza, syntéza, komparace, deskripce, indukce, dedukce a další procesy myšlení.
- b) **Princip výzkumu psychických jevů, procesů, chování a osobnosti** – dříve než zahájíme šetření osobnosti, vymezujeme nosnou myšlenku a zároveň volíme odpovídající psychologický model výkladu, např. materialistický, vývojový, princip kvantitativní přeměny v kvalitativní, princip konkrétnosti apod.

Psychologický rozbor a interpretace osobnosti nejvíce poznatků čerpá z klinické zkušenosti psychologa, z experimentálního výzkumu a ze statistických souvislostí:

- **Klinická metoda** navazuje na nejstarší a nejpřirozenější cestu poznání člověka – autentický lidský kontakt. Tradičním předmětem metody je narušená osobnost. **Klinický přístup osobnosti** lze označit jako **neformální, bezprostřední, intenzivní rozbor psychických stavů a projevů konkrétního člověka s psychickými problémy**. Ovšemže poznávací hodnotu klinické explorační osobnosti ve značné míře určuje odborník a jeho osobnost, zejména motivace, zkušenost, tvůrčí schopnosti atd. V tomto poznávacím procesu je rovněž důležitá psychologova intuice a schopnost empaticky se ponořit do prožívání a problémů jiného člověka s cílem porozumět jeho subjektivnímu světu prožívání.
- **Experiment** patří mezi nejvýznamnější vědecké opory psychologie. Pomocí experimentu lze objektivně a opakovatelně zkoumat četné psychické, behaviorální či sociální jevy ve standardních podmínkách. Experimentálnímu výzkumu osobnosti

předcházelo sloučení pragmatického behaviorismu s evropskou psychofyzickou tradicí. Tato symbióza se osvědčila zejména při vývoji sociální psychologie. Experimentálním přístupem lze odhalit kauzální povahu psychiky a chování nejenom člověka, ale i ostatních živočichů.

- **Statistická metoda** zkoumá dílčí osobnostní vlastnosti na větším počtu osob. Výstupy statistického šetření lze převést na normy a kritéria, což umožňuje srovnávat zkoumanou osobnost s odpovídajícím souborem osob či celé populace. Konečným cílem je získat obecné psychologické principy a zákony. Statistický výzkum osobnosti se vyvíjel souběžně s vývojem psychometrie a objektivních psychologických testů. V tomto vývoji bylo rozhodující použití teorie pravděpodobnosti a korelačního výpočtu. Zatímco teorie pravděpodobnosti potvrzuje platnost závěrů o relacích mezi jednotlivcem a skupinou či celou populací, tak korelace určuje směr a intenzitu vztahu mezi dvěma či více proměnnými. Neméně významným přínosem korelačního výpočtu je vývoj faktorové analýzy, která odhaluje podstatu inteligence a osobnosti.

3.1 PSYCHOLOGICKÁ STRATEGIE EXPLORACE OSOBNOSTI

Psychologie osobnosti zkoumá svůj předmět nomotetickým a idiografickým přístupem. Obě metody výzkumu mají vlastní původ, cíle a prostředky šetření.

Označení „nomotetický“ a „idiografický“ poprvé vymezil filozof Wilhelm Windelband. Oba tyto pojmy zavedl do psychologie Gordon W. Allport v roce 1937, který rovněž vyzdvihl poznávací přednosti a nedostatky pro každý výzkumný přístup. Sám se pak přiklání k idiografické exploraci osobnosti, což zdůvodňuje tím, že osobnost je idiosynkratický fenomén a v souladu s tím by „psychologie osobnosti měla zůstat idiografická“ (1937, s. 22). Tento Allportův názor odráží tradiční zájem americké psychologie, který položil James, o individuální přístup při rozboru a interpretaci osobnosti. Povahu všech psychologických kategorií určuje individuální jsooucnost, a proto jejich studium musí být personifikováno, tvrdí James a pokračuje: „Obecně známou skutečnost nelze vyjádřit formou ‚pocit a myšlenky existují‘, nýbrž ‚já myslím‘ a ‚já cítím‘. Psychologie za žádných okolností nesmí zpochybňovat existenci individuálních jsooucností. Nejhorší věc, jakou psychologie může udělat při interpretaci povahy těchto fenoménů, je odebrat jim skutečnou hodnotu“ (1996, s. 147).

3.1.1 IDIOGRAFICKÝ PŘÍSTUP

Pojem „idiografický“ pochází z řeckého slova *idios* – „vlastní, osobní“. Alternativně se používá označení *idiosynkratický*, čímž se vyzdvihuje jedinečnost člověka.

Idiografický přístup postuluje, že **osobnost existuje jako ryze individuální fenomén; psychologie by měla zkoumat osobnost konkrétního člověka**. Cílem idiograficky laděné psychologie osobnosti je porozumění jedinečnosti a důslednosti člověka v rámci „normálního“ *prožívání a jednání*. Na druhé straně, klinická psychologie, jako inherentně idiografická disciplína, zkoumá narušenou osobnost a příčiny nedůslednosti či dekompenzace (selhání) konkrétního člověka jak v běžných, tak i v náročných podmínkách života.

Zdařilým příkladem idiografického rozboru osobnosti je Studie Jenny. Tato proslulá analýza osobních dokumentů se tradičně spojuje se jménem Gordona Allporta, ten však upřesňuje (1961), že jejím skutečným autorem je psycholog A. L. Baldwin.

Studie Jenny zahrnuje rozbor více než sta dopisů dámy, které psala svému synovi v rozmezí svého 59. až 70. roku života. Baldwin, který se nikdy nesetkal s autorkou dopisů, zaujala skutečnost, že se v těchto dopisech často vyskytují totožné myšlenky. Analýza takto konzistentní látky ho přivedla k osobnostnímu profilu Jenny, ve kterém dominovaly žárlivost a posedlost vůči jejímu synovi a zároveň výrazný smysl pro krásu a finanční disciplínu. Hlavním přínosem Baldwinovy práce je rozšíření a obohacení psychologické metodologie o idiografický přístup. Idiografický rozbor nepřímých materiálů, zejména dopisů, memoárů, autobiografií a dalších dokumentů, navíc nabízí možnost číselného vyjádření různých subjektivních projevů, což v podstatě znamená statistickou analýzu jedinečné osobnosti. Pozdější analýza ukázala, že osobní materiály a dokumenty, ve kterých se často opakují události, reflexe či myšlenky, mohou být validním zdrojem pro psychologickou rekonstrukci osobnosti odesílatele. Allport považuje osobní dokument za „sebeozřejmující záznam poskytující záměrně – nebo také nevědomě – informace o struktuře, dynamice a funkcích duševního života jeho tvůrce. Taktéž může indikovat názor související se zkušenostmi, na kterých se autor podílel. Dále může působit jako uvědomělý zdroj sebeanalýzy či sebepopisu, nebo také pouze okrajově může podporovat proces nevědomého sebeodhalování“ (1942, s. 12).

O epistemologické hodnotě individuálních dokumentů při studiu osobnosti hovoří badatelská praxe předních psychologů: Erikson používal psané zdroje při psychohistorické rekonstrukci významných osobností (např. protestantského reformátora Martina Luthera), zatímco Maslow analyzoval osobní dokumenty, když hodnotil míru sebeaktualizace (např. u amerického prezidenta Abrahama Lincolna).

3.1.2 NOMOTETICKÝ PŘÍSTUP

Pojem „nomotetický“ pochází z řeckého slova *nomothetikos* – „legislativní, normovaný“, přičemž ho lze překládat jako „význam“ nebo „norma“. **Nomotetický výzkum osobnosti je extenzivní, ve smyslu hledání obecných psychických vlastností u většího počtu osob, kterými lze stanovit normy, typy a další kategorie pro vzájemné srovnávání jedinců.** Ve své podstatě nomotetický přístup osobnosti odráží cíle determinismu a logického pozitivismu *poznat za účelem predikce a řízení člověka*. V cambridgeském psychologickém slovníku (2009, s. 157) je determinismus vymezen jako filozofické hledisko, podle kterého všechny jevy a události mají své příčiny; odhalení těchto proměn může vést k vědeckému poznání minulosti a budoucnosti zkoumaných jevů či událostí. Determinismus panoval ve vědě 16. až 19. století zejména v podobě logického pozitivismu, začátkem 20. století byl nahrazen relativismem. V psychologii determinismus a logický pozitivismus nejvýrazněji ovlivnily psychoanalýzu, behaviorismus a některé fyziologické směry.

Metodologickou oporou nomotetického přístupu jsou experiment, faktorová analýza, psychometrické testy a jiné kvantitativní zdroje informace.

Příkladem nomotetického výzkumu osobnosti je psychologická studie o původu delinkvence. Dříve než prodiskutujeme výsledky psychologické explorační okolnosti vzniku tohoto závažného psychosociálního jevu, chtěli bychom zdůraznit, že v dal-

ším výkladu budeme používat označení „delinkvent“ v souladu s původním výrazem *dēlinquēns* (gen. *dēlinquentis*), což v latinském jazyce znamená „ten, kdo se dopouští přestupku“, „obtěžuje“, „jedná nesprávně“ atd. Toto použití je v souladu i s *Psychologickým slovníkem* (Hartl – Hartlová 2000, s. 100), který uvádí výrazy „delikvence“ a „delinkvence“ jako synonyma.

Skutečnost, že někteří adolescenti jsou delinkventní a jiní nikoliv, rozdělila psychology na dva tábory. Jedni se domnívají, že je delinkvence vrozená, druzí ji považují za získanou vlastnost osobnosti. Nešlo o akademický spor, nýbrž o zásadní praktickou otázku určující budoucnost výchovy dětí a také prevence či odstranění tohoto sociálně-psychologického jevu.

Výzkum realizoval prof. Nikola Rot u souboru 300 adolescentů ze Srbska, zařazených do experimentální a kontrolní skupiny. Experimentální soubor tvořili chlapci a dívky s delinkventní minulostí, kontrolní soubor se skládal z vrstevníků bez problémového chování; obě skupiny byly vybrány na základě shodných sociodemografických vlastností (pohlaví, věk, místo bydliště, status rodiny atd.). Psychologické šetření proběhlo pomocí dotazníku typu Q-sort, ve kterém adolescenti hodnotili výchovné postupy svých rodičů. Cílem bylo zjistit, jak mladí lidé vnímají a hodnotí své rodiče jako vychovatele. Závěrečné výsledky z faktorové analýzy byly překvapivé. Výzkum ukázal, že:

- dívky a chlapci z delinkventní skupiny prožívají specifický vztah vůči své matce – matku si tato skupina idealizovala oproti představám adolescentů z kontrolní skupiny;
- delinkventi projevují výraznou netoleranci vůči rodičům stejného pohlaví, u dívek měla tato netolerance podobu ambivalence vůči jejich matkám;
- nejmarkantnější rozdíl mezi oběma soubory adolescentů se týkal *způsobu, kterým je jejich rodiče trestali*. Přestože se všichni dotázaní svěřili, že byli jako děti svými rodiči trestáni, tak pouze u delinkventů docházelo k prožitku traumatu pramenícího z toho, že rodiče při trestu používali objekt (řemen, prut, vařečku atd.).

Hlavním přínosem tohoto nomotetického šetření je empiricky ověřená skutečnost, že delinkvence nepředstavuje vrozenou dispozici. Na vývoji a výskytu delinkvence se podílí zejména specifická traumatická zkušenost dítěte, která souvisí s brutalitou rodičovského trestu. Toto optimistické zjištění je významné zejména pro psychologickou intervenci v oblasti časně prevence delinkvence, jako je edukace rodičů, psychoterapie obětí apod.

3.1.3 NOMOTETICKÝ VERSUS IDIOGRAFICKÝ PŘÍSTUP

Stejně tak i otázka o vědeckosti nomotetického či idiografického přístupu osobnosti rozdělila psychology na dvě skupiny. Zastánci idiografické metody vyzdvihují individuální přístup při klinickém šetření a léčbě narušené psychiky člověka a také nevyhnutelnost fenomenologické analýzy subjektivních prožitků a postupů u zdravých osob. Mezi přednosti idiografického přístupu patří, že je kvalitativní, bezprostřední, přirozený, holistický a hlubinný. Jeho širší použití však omezuje skutečnost, že je závislý na poznávacích, tvůrčích a empatických vlastnostech psychologa. Na druhé straně je nomotetický postup statistický, kvantitativní, faktografický, analytický a po-

měrně nezávislý na zkušenostech či osobnostních vlastnostech badatele. Psychologové s nomotetickou orientací usilují o dodržení jistých kritérií, zejména o objektivitu a měřitelnost osobnosti, považují za podmínku pro dosažení vědeckého cíle předvídání a řízení psychických stavů a aktivity jedince či menších skupin.

Kladné a záporné vlastnosti nomotetického a idiografického výzkumu osobnosti lze hodnotit z hlediska obsahu, použité metodologie a predikce:

- **Obsah:** Zastánci nomotetického přístupu (behavioristé, biologičtí či kognitivní psychologové aj.) usilují o odhalení obecných zákonů psychiky a příčin individuální důslednosti. Na druhé straně, zastánci idiografické metody (personologové, humanističtí a existenciální psychologové) upřednostňují porozumění jedinečnosti člověka, jeho specifickým motivům a cílům, prožívání, interpretaci skutečnosti atd. Zde je nutno konstatovat, že se v psychologii osobnosti může projevit diskrepance mezi obsahem studia a použitou metodou. Například psychoanalýza podle metody patří mezi induktivní, idiografické koncepce osobnosti, zatímco její obsah má charakter nomotetické teorie osobnosti v tom smyslu, že vlastní poznatky o skladbě, dynamice či růstu osobnosti pokládá za univerzální principy duševna.
- **Metoda:** Nomotetický výzkum upřednostňuje kvantitativní šetření vymezených segmentů osobnosti. K získání a zpracování relevantních dat používá experiment, popisnou či induktivní statistiku, faktorovou analýzu a další objektivní postupy. Idiografický výzkum postuluje, že osobnost představuje konzistentní celek psychických vlastností, tendencí a aktivit konkrétního člověka. Psychologické porozumění konkrétní osobnosti předpokládá kvalitativní přístup, stejně jako odpovídající metody výzkumu, zejména analýzu obsahu, rozbor neverbálních projevů, neexperimentální pozorování apod.
- **Predikce:** Vědeckou hodnotu použité metody určuje její schopnost spolehlivého odhadu o budoucím vývoji zkoumaného fenoménu. Psychologická predikce má zvláštní význam v klinické praxi, zejména pro volbu vhodné terapie nebo pro odhad jejího účinku. Zajímavou rozpravu na téma psychologické predikce osobnosti vyvolala studie Paula E. Meehla *Klinická versus statistická predikce (Clinical versus statistical prediction)*. Srovnávací analýza potvrdila vyšší spolehlivost statistické metody vůči klinické metodě predikovat budoucí vývoj šetřeného psychického stavu. Meehl, který se považoval za zastávce klinické metody, píše: „Navzdory nedostatkům a nejasnostem musím oznámit nepříjemné zjištění..., že když jde o predikci v 16 ze 20 srovnávaných studií, ukázalo se, že statistický přístup je buď přibližně úspěšný, nebo lepší než klinický“ (1954, s. 119). Toto zjištění razantně odmítli zastánci klinické metody z důvodu, že cesta k porozumění konkrétnímu člověku a jeho aktuálním potížím nevede přes neosobní data, statistické normy či teorie pravděpodobnosti. Studium osobnosti vyžaduje otevřeného, zkušeného a tvořivého psychologa, schopného sloučit empirická data se svými intuitivními poznatky v relevantní vědě o tom, co se s konkrétním člověkem děje a jak se jeho stav bude vyvíjet. Pozdější výzkumy nepotvrdily výraznou přednost statistické predikce nad klinickou. Dle Bergera (1979) prediktivní sílu jedné či druhé metody určují následující okolnosti:

- *Vzdálenost predikce*: Statistická metoda je spolehlivá pro odhad vývoje v průběhu delších časových intervalů. Dlouhodobé prognózy na základě statistické analýzy vývojových trendů jsou nezbytné pro úspěšnou činnost pojišťoven nebo finančních institucí. *Klinická metoda není vhodná pro dlouhodobější prognózu osobnosti.*
- *Obsah predikce*: Prediktivní schopnost klinické nebo statistické metody souvisí s obsahem psychologické prognózy. Pro odhad specifických projevů osobnosti je vhodnější klinická metoda, zatímco statistická metoda je spolehlivější při odhadu vývoje obecnějších psychických a behaviorálních kategorií.
- *Četnost studovaných událostí*: Spolehlivost psychologické predikce stoupá s četností odpovídajících událostí. Statistická predikce vyžaduje časté opakování zkoumané události, zatímco klinická predikce se spokojuje s menší četností, ba i s náhodným výskytem sledovaného jevu.
- *Strukturovanost predikce*: Statistická predikce postuluje bezpodmínečnou volbu mezi alternativami buď ano, nebo ne. Klinická predikce nepracuje s předem stanovenými alternativami vývoje zkoumaného stavu psychiky, nýbrž upřednostňuje sekvenční model krátkodobých odhadů.

Tabulka 1 prezentuje typické vlastnosti statistické a klinické predikce osobnosti.

Tab. 1 Porovnání statistické a klinické predikce

Statistická predikce	Klinická predikce
Týká se omezeného počtu zkoumaných vlastností či rysů.	Týká se jedinečné osobnosti.
Spočívá na teorii pravděpodobnosti.	Je ve shodě se zvolenou teorií osobnosti.
Je formálním důsledkem pozorování, které vypracovala zaškolená osoba.	Je tvůrčím dílem vzdělaného odborníka.
Používá údaje s častým výskytem, nikoliv s náhodným.	Upřednostňuje informace z náhodných údajů.

Zdroj: Berger, 1979.

3.1.4 KOMPLEMENTÁRNOST IDIOGRAFICKÝCH A NOMOTETICKÝCH METOD

Psychologická explikace osobnosti předpokládá komplementární součinnost mezi nomotetickým a idiografickým modelem šetření. Praktickou hodnotu kombinace obou zdánlivě protikladných metod doložili Davis a Phares.

Davis a Phares (1969) zkoumali tzv. místo kontroly pomocí I–E škály, která obsahuje 23 položek. Pojem „místo kontroly“ (angl. *locus of control*) zavedl do psychologie Julian B. Rotter, aby označil způsob subjektivního hodnocení toho, zda osoba má či nemá skutečný vliv na okolnosti, které ovlivňují její život. Tím Rotter (1954) rozdělil hodnotitele na dvě skupiny: internalisty a externalisty. Internalista je člověk s vnitřním místem kontroly a stabilním přesvědčením, že sám řídí svůj život; externalista prožívá vnější místo kontroly ve smyslu, že o jeho osudu rozhodují jiné osoby,

vnější okolnosti, vyšší moc, osud atd. Vnitřní a vnější místo kontroly lze zkoumat pomocí Rotterovy I–E škály.

I–E škála je typem nucené volby a měří rozsah subjektivního přesvědčení, že situace, ve které se člověk nachází, je řízena buď vnitřními tendencemi (vlastní vůle, myšlení apod.), nebo vnějšími silami (osud, štěstí, mocné osoby atd.). Studenti, kteří se zúčastnili výzkumu Davise a Pharese, zároveň vyplňovali další dotazník o chování jejich rodičů. Hlavním výstupem šetření bylo zjištění, že internalisté hodnotili své rodiče jako *méně odmítavé*, angažovanější, zásadovější a s vyšší kontrolou vlastní agresivity než externalisté.

Nomotetické šetření však nedalo odpověď na otázku, *zda odmítaví rodiče vytvářejí u svých dětí pocity nejistoty, méněcennosti a závislosti*, což je typické pro osoby s vnějším místem kontroly. Jedná se o interpersonální záležitost z klíčového období vývoje osobnosti, časného dětství, kdy člověk získává základní emoční zkušenosti, určující subjektivní kvalitu prožívání a hodnocení jak sebe samého, tak své situace. Výsledkem může být kladné prožívání a hodnocení, což osobnost posiluje, nebo záporné prožívání a hodnocení, což vede k frustraci. Další fáze psychologického šetření emočních zkušeností vyžaduje kvalitativní přístup, který zdařile použil R. W. White. White (in Phares – Chaplin, 1997) postuloval, že rodičovský projev odmítnutí dítěte nemusí vždy vést k jeho zanedbání, nýbrž naopak, může posílit rodičovskou autoritu, péči a styl výchovy. White zkoumal memoáry Johna Stuarta Milla, ve kterých se hodně mluví o jeho dětství a o vztahu k otci. Mill zdůrazňuje, že již od útlého věku byl s otcem v neustálém kontaktu. Otec se osobně staral o výchovu a vzdělání malého Milla. Byl velmi trpělivý a tolerantní, což Mill ilustruje situací, kdy jako kluk studoval řečtinu v jeho pracovně. Zatímco otec psal dějiny Indie, syn ho neustále přerušoval otázkami o významu řeckých slov. Otec, který byl jinak považován za netrpělivého člověka, vždy ochotně odpovídal na synovy dotazy. Podle Whitea to svědčí o tom, že malý John Stuart Mill byl pro svého otce nepřetržitým objektem lásky a úcty. Přísná výchova tedy nemusí vždy znamenat odmítnutí, stejně jako permissivní výchova nemusí vždy být motivovaná láskou. V tom smyslu se za shovívavostí rodičů se často může skrývat nezáměr a zanedbávání dítěte.

Tento příklad ozřejmuje přednosti kombinování nomotetického a idiografického přístupu, což je nezbytné při exploraci komplexních psychologických jevů.

3.2 LOGICKÝ STATUS PSYCHOLOGICKÝCH POJMŮ

Současná psychologie stále řeší otázku o významu klíčových pojmů teorie a také o povaze zejména psychických dispozic, procesů a šetřených souvislostí. Zřejmá terminologická a teoretická nejednoznačnost snižuje poznávací hodnotu disciplíny a její vědeckou důvěryhodnost. Psychologie stále postrádá jednoznačný a uspokojivý výklad o dispozicích jak vrozených, tak získaných, což zpochybňuje zjištění ohledně temperamentu, motivace, charakteru, postoje, zájmů apod. Za daných okolností se jako optimální nabízí racionální úvaha o psychologických pojmech, zejména logická explikace, zdůvodnění či status jejich gnozeologického základu.

Pojem „logický status“ zahrnuje více významů a principů, což souvisí s použitou metodou, se zdrojem poznatků či s myšlenkovou strategií. Výsledkem jsou pojmy či

kategorie v psychologii s rozdílnou vypovídací a také vědeckou hodnotou: některé pojmy nebo kategorie charakterizuje exaktní význam, přičemž je lze snadno operationalizovat a empiricky zkoumat; na druhé straně, jiná řada pojmů a kategorií v psychologii stále pozbývá solidnější výzkumnou oporu, což zvyšuje jejich hypotetickou, spekulativní povahu. V souvislosti s tím Radonjić (1999) uvádí základní principy, kterými lze hodnotit logický status psychologických pojmů:

- Upřesnění povahy údajů, na nichž se zakládá daný pojem.
- Rozlišení, zda pojem popisuje fakta či vztahy mezi fakty, nebo jde pouze o hypotetická pojetí zkoumaného jevu. Zatímco první řada pojmů se týká empirických či intervenujících proměnných, další kategorii tvoří teoretické nebo hypotetické konstrukty.
- Vymezení myšlenkových či logických operací, s jejichž pomocí se z konkrétních psychologických šetření sublimují obecně platné abstraktní pojmy.

Výše uvedené operace mají za následek psychologické pojmy rozličného logického statusu. Někdy je psychologický pojem jednoznačně určen, v jiných případech vzniká méně konzistentní psychologické vymezení a odpovídající výklad. Příkladem pojmu s jednoznačným logickým statutem je Cattellova dynamická kategorie ergů. Tato jednoduchá psychická dispozice má solidní empirický základ a z toho důvodu se řadí mezi intervenující proměnné, stejně jako další dynamické rysy faktoriálního původu, zejména postoje a sentimenty. Na opačném pólu psychologie obsahuje početné hypotetické pojmy, které charakterizuje nižší empirická fundovanost a logická hodnota. Sem mj. patří většina psychoanalytických pojmů, Allportovo pojetí rysu, pojmy „temperament“, „charakter“ atd. Avšak deficit některých hypotetických pojmů nebo kategorií kompenzuje značná heuristická hodnota spočívající v tom, že právě tyto hypotetické konstrukty neustále inspirují k výzkumu a objektivizaci jejich skryté povahy.

Shrnutí

Psychologický výzkum osobnosti se neustále setkává s metodologickým paradoxem, zda lze z části uchopit celek. Je možné zkoumat a porozumět komplexnímu fenoménu osobnosti pomocí parciálních šetření jejich dílčích vlastností? Lze reálně hovořit o osobnosti v obecném smyslu? Jak sloučit vědeckou snahu psychologie odhalit obecné zákony osobnosti se skutečností, že každá osobnost je konkrétní, ojedinělá, svérázná, nepředvídatelná? Tyto epistemologické protiklady jsou reálným prostorem teoretického a praktického působení psychologie osobnosti. Za těchto okolností vznikla řada důmyslných teorií osobnosti. Každá z nich ozřejmuje její dílčí aspekt, žádná však nepodává uspokojivou odpověď na otázku, co je osobnost, z čeho se skládá, jak a proč koná, jak se vyvíjí apod.

Psychologie osobnosti se opírá o různé myšlenkové operace (analýzu, syntézu, komparaci, indukci, dedukci apod.), vědecké principy (materialistický, vývojový, kontinuity, diskontinuity atd.) a metody (pozorování, experiment, statistický test). Výzkumný přístup psychologie osobnosti je dichotomní, zčásti směřuje k rozboru vymezených vlastností u více osob (nomotetický přístup), zčásti se zabývá studiem konkrétní osobnosti jakožto celku (idiografický přístup). Oba výzkumné přístupy se

komplementárně doplňují, což je nutnou podmínkou psychologického porozumění jak konkrétní osobnosti, tak její univerzální lidské povaze.

Slovníček pojmů

Delinkvence	fenomén antisociálního jednání nezletilých jedinců či skupin (nejčastěji věkové období 16–18 let), zpravidla bez pevnějších ideologických zásad.
Determinismus	filozofické hledisko, podle kterého všechny jevy a události mají vlastní původ, příčinu. Podle determinismu odhalení významných příčin pomůže odhalit povahu studovaného jevu či události.
Experiment	vědecký postup pro objektivní a opakovatelný výzkum psychických, behaviorálních a sociálních fenoménů v podmínkách standardní situace.
Faktorová analýza	souhrn matematických pravidel a korelačního výpočtu pro objektivní odhalení pozadí psychických a behaviorálních jevů, zejména základních faktorů inteligence a osobnosti.
Hypotetický konstrukt	myšlenkový způsob dedukce o psychických jevech a procesech, který postrádá dostatek objektivních důkazů. V rámci všeobecné přeměny klasického behaviorismu v nebehaviorismus Tolman mj. zavedl do psychologie pojem hypotetického konstruktů.
Idiografický výzkum	intenzivní explorace jedinečných vlastností člověka či jeho osobnosti jakožto celku za účelem hlubšího poznání zkoumaného jedince.
Intervenující proměnná	další z Tolmanových pojmů, jenž indikuje působení vnitřních činitelů na pozorovatelné chování. Jedná se o vlivy, které nelze bezprostředně sledovat, avšak lze o nich usuzovat prostřednictvím variací na základě experimentálních výsledků.
Klinický výzkum	metoda hojně používaná v klinickém prostředí, v práci s psychickými aberacemi, taktéž časté synonymum pojmu „idiografický výzkum“.
Korelace	statistický postup uvažování o pravděpodobném směru změn mezi dvěma pozorovanými proměnnými. V laickém pojetí se korelace často interpretuje jako kauzální souvislost mezi dvěma analyzovanými jevy či situacemi.
Logická pozice (status) pojmu	epistemologická povaha psychologického pojmu se zřetelem k jeho empirické, statistické či hypotetické fundovanosti. Inteligence a další intervenující proměnné mají solidnější logický status, a tím vyšší poznávací hodnotu, zatímco logická fundovanost intuice nebo seberealizace je méně empiricky doložená, a proto jsou jako vědecké pojmy snadněji zpochybnitelné.
Metoda	souhrn vědeckých postupů. V psychologii metoda označuje mentální zaměřenost badatele, taktéž princip výzkumu psychických jevů.
Nomotetický výzkum	extenzivní výzkum vybraných psychických vlastností na velkém počtu osob za účelem nalezení obecně platných psychologických principů či zákonů.

Pozitivismus	varianta empirické filozofie, podle níž pouze empiricky ověřitelná tvrzení mohou vést k lidskému poznání dané oblasti skutečnosti. A <i>vice versa</i> , vše, čemu chybí empirický důkaz, lze pokládat za metafyzickou spekulaci.
Pravděpodobnost	statistický princip, podle něž se nahodilé události jeví podle určitých zákonitostí; je výsledkem statistického zpracování nahodilých událostí, které mají tendenci se opakovaně jevit jako křivka s normálním rozložením vstupních dat.
Predikce	vědecký odhad budoucího stavu či vývoje sledovaného jevu nebo události.
Statistický výzkum	výzkum psychických a osobnostních vlastností pomocí statistických pravidel a modelu usuzování, přičemž rozhodující je aplikace teorie pravděpodobnosti a korelačního výpočtu.

Kontrolní otázky

1. Co znamená pojem „metoda“ v psychologii osobnosti?
2. Jaké jsou nejvýznamnější zdroje informací pro současnou psychologii osobnosti?
3. Uveďte dominantní strategie psychologického výzkumu osobnosti.
4. Jaké jsou přednosti a nedostatky klinické a statistické metody?
5. V jakém smyslu lze hovořit o vědecké predikci osobnosti?
6. Čím se určuje logický status psychologických pojmů?

Literatura k dalšímu studiu

- Allport, G. W. (1937). *Personality: A Psychological Interpretation*. New York: Holt & Co.
- Allport, G. W. (1942). *The Use of Personal Documents in Psychological Science*. New York: Social Science Research Council.
- Allport, G. W. (1961). *Pattern and Growth in Personality*. New York: Holt, Rinehart and Winston.
- Baldwin, A. L. (1942). Personal structure analysis: A statistical method for investigation the single personality. *Journal of Abnormal and Social Psychology*, 37, 163–183.
- Davis, W. – Phares, E. J. (1969). Parental antecedents of internal-external control of reinforcement. *Psychological Reports*, 24, 2, s. 427–436.
- James, W. (1996). *The Principles of Psychology*. Chicago: Encyclopedia Britannica.
- Matsumoto, D. (2009). *The Cambridge Dictionary of Psychology*. New York: Cambridge University Press.
- Meehl, P. (1954). *Clinical versus statistical prediction*. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Phares, E. J. – Chaplin, W. F. (1997). *Introduction to Personality*. 4. vyd. New York: Addison Wesley Longman.
- Rotter, J. B. (1954). *Social Learning and Clinical Psychology*. NJ: Prentice-Hall.

4. SKLADBA OSOBNOSTI

Co se dozvíte v této kapitole:

- terminologický a funkční význam skladby osobnosti
- induktivní a deduktivní výzkum osobnostní struktury
- analytický a faktorový model osobnosti

Označení „skladba“ nebo „struktura osobnosti“ indikuje, že osobnost představuje složitý psychický fenomén, v němž lze rozlišovat systém funkčně propojených morfologických částí nebo prvků. Zde je zřejmý vliv strukturalistické tradice introspektivní psychologie Wundta a Titchenera, podle které se každý složitý psychický jev skládá z jednoduchých prvků. Psychologické studium složitěho duševního fenoménu vyžaduje analýzu jeho konstitučních elementů, což povede k porozumění nejen jeho složité skladbě, ale také funkci. Tato strukturální zásada byla použita i psychology, kteří se zabývali studiem osobnosti.

Skladba jako pojem implikuje neměnnost, trvání, stálost. Jde-li o osobnost, její psychickou skladbu lze označit jako poměrně stálou. Relativizace stálosti osobnosti a její vnitřní skladby má důvod ve skutečnosti, že osobnost se neustále vyvíjí v interakci s vlastním fyzickým a sociálním světem, což implikuje její neustálou přeměnu včetně jejich konstitučních prvků.

Osobnost jako celek a její dílčí prvky ovlivňují ostatní psychické funkce. V tom smyslu Gordon Allport jasně říká, že rysy, dispozice a další morfologické složky osobnosti zároveň představují *dynamické činitele* prožívání, myšlení a chování člověka. Nahlédneme-li do jeho personalistické teorie osobnosti, zjistíme, že chybí kapitola, která by se věnovala dynamice osobnosti. Každý strukturální prvek osobnosti má tudíž zároveň motivační účinek.

Výše jsme se zmínili, že strukturální přístup osobnosti navazuje na tradice klasické introspektivní psychologie. Když Wilhelm Wundt definoval předmět psychologie, tvrdil, že složitě duševní jevy či procesy sestávají z jednodušších psychických prvků, elementů. „Existuje pouze jeden druh kauzálního výkladu v psychologii a ten spočívá v odvození komplexnějších psychických procesů z jednodušších“, píše Wundt v knize *Přehled psychologie* (1913, s. 30). Předním úkolem psychologa je tak podle Wundta rozložení komplexních psychických jevů na jejich základní činitele. V souladu s tím se mentální analýza stává nutnou podmínkou vědeckého poznání složitých psychických jevů. Přestože Wundtova strukturální psychologie je již dávno minulostí, její stopy stále inspirují, např. snahu vědeckého vymezení osobnostní skladby, což dokazuje skutečnost, že toto téma se tradičně explikuje v téměř každé teorii osobnosti.

4.1 DVOJÍ VÝZNAM POJMU „STRUKTURA“

V psychologii osobnosti pojem „struktura“ nejčastěji znamená:

- Psychické činitele konstituující osobnost v tom nejobecnějším pojetí. Jde o modální přístup naznačující vertikální uspořádání dílčích psychických vlastností uvnitř osobnosti jakožto celku. Shodné pojetí osobnostní struktury se standardně vyskytuje ve všech psychologických teoriích.
- Specifické vlastnosti *konkrétní* osobnosti. Jedná se o molekulární model osobnostní struktury charakterizující idiosynkratické pojetí jednak zdravé a jednak narušené osobnosti.

Dílčí psychologické teorie se navzájem značně liší ve výkladu o tom, co je skladba osobnosti, ale také v počtu klíčových morfologických prvků, v jejich názvu, organizaci či ve funkčním významu pro osobnost a její chování. Ve skutečnosti je tento poznávací nesoulad výsledkem koncepčních a metodologických nesrovnalostí mezi personálními psychology. Zatímco Freud či Jung kladou důraz na nevědomí a jejich samotná koncepce osobnosti je založena na induktivní logice a kvalitativním šetření (např. Freud indukoval koncepci Ega a Superega z pozorování svých pacientů), tak Eysenck, Cattell a další psychometrikové hovoří o objektivně měřitelných dispozicích, které lze získat sofistikovanými statistickými postupy. Oba psychologické přístupy však musí splnit vědecká kritéria, která vyžaduje empirický výzkum osobnosti a zároveň je tím zajištěna formálně-logická konzistence teoretického výkladu. V souladu s tím teorie Eysenckova, Cattellova, Freudova, Jungova, Allportova, Lewinova a dalších psychologů osobnosti má slušný empirický základ a smysluplnost výkladu, kterou zajišťují logicky sladěné premisy. Ve všech teoretických pojetích převládává názor, že struktura osobnosti je poměrně stabilní psychická soustava, která zabezpečuje důslednost individuálního myšlení, prožívání a projevu.

Freudovo psychoanalytické pojetí patří mezi neznámější psychologické koncepce o vnitřní organizaci osobnosti. Podrobnější výklad na toto téma a další související dynamické a vývojové aspekty osobnosti přináší kapitola 11. Nyní sledujme stručný výklad dvou dalších vlivných psychologických modelů o osobnostní skladbě, a to analytického a faktorového. První – Jungovo – pojetí patří mezi hlubinné teorie osobnosti, zatímco Cattellův přístup prezentuje faktorovou odnož rysové koncepce osobnosti.

4.2 JUNGOVO ANALYTICKÉ POJETÍ OSOBNOSTNÍ SKLADBY

Jungova analytická psychologie je příkladem všestranného pojetí osobnosti. Hall a Lindzey ji označují jako dialektickou, protože sjednocuje různé protikladné osobnostní vlastnosti, procesy a stavy ve funkční, smysluplný celek. Podle Junga osobnost představuje jednotu dílčích **systémů** (Já, osobní a kolektivní nevědomí), **orientací** (introverze a extraverze), **funkcí** (racionální: myšlení a cítění i iracionální: vnímání a intuice) a **archaických tendencí** směřujících k osobnostní **celistvosti** (Já-ství). Osobnost je jednotou protikladů. Například Já se nachází v protikladu s osobním

a kolektivním nevědomí, Jástvím, Personou a Stínem. Dále kolektivní nevědomí protirečí osobnímu nevědomí, archetyp Animus je v protikladu se ženským principem Anima, racionální funkce se vylučují s iracionálními funkcemi psychiky, introverze potírá extraverci atd. Navzdory vzájemným rozdílům má každá osobnostní složka své místo pro individuální růst člověka. Souladný vývoj všech psychických komponent je nutnou podmínkou složitého procesu individuace osobnosti.

4.2.1 STRUKTURA OSOBNOSTI

Osobnost podle Junga tvoří Já, nevědomí (osobní a kolektivní), psychické postoje (introverze, extraverte) a psychické funkce (myšlení, cítění, vnímání a intuice).

Já zastupuje vědomou část osobnosti, vyjadřuje její kontinuitu a identitu. Jeho základní činnost vyjadřují různé poznávací procesy. Postavení Já uvnitř osobnosti se postupem času mění. Zatímco během dětství a adolescence tvoří ústřední část osobnosti, přičemž se vlastním egocentrismem soustřeďuje a vstřebává podstatnou část duševní energie, v pozdějším věku egocentrické Já nahrazuje altruistické, vyrovnané Jáství.

Osobní nevědomí je součástí individuálního nevědomí, jehož podstatnější složku tvoří kolektivní nevědomí. Jungovo pojetí osobního nevědomí je ontogenetické a svou podstatou se podobá Freudovu vymezení pojmu „předvědomí“. Jeho vnitřní náplň tvoří individuální zážitky, zapomenuté zkušenosti, subliminální (podprahové) obsahy apod. Osobní nevědomí je v nepřetržitém vztahu s Já, kterému poskytuje cenné zkušenosti a moudrost z dřívějších individuálních zážitků. Významnou část osobního nevědomí tvoří komplexy. Komplexy mají schopnost přitahovat velké množství psychické energie, která ovlivňuje individuální prožívání, hodnocení a společenskou činnost člověka.

Kolektivní nevědomí představuje fylogenetický základ všech psychických procesů osobnosti, potenciálních a aktuálních. Jeho vnitřní strukturu tvoří archetypy. Archetyp představuje univerzální zkušenost související s evolučním vývojem člověka. Jedná se o vrozenou, latentní dispozici, která se pravidelně vyskytuje v umění, náboženství, symbolech, snech, rituálech, psychopatiologii. Mezi nejvýznamnější archetypy patří Persona, Anima a Animus, Stín, Mandala aj.

Introverze a **extraverze** jsou protikladné póly osobnosti. Převaha introvertního postoje má za následek individuální upřednostnění svých subjektivních prožitků a stavů. Na druhé straně, extravertní postoj se projevuje v individuálním zájmu o vnější záležitosti ze životního prostoru osobnosti. Kontemplativní introverze a sociabilní extraverte se vzájemně vylučují, ale také doplňují. Člověk si zpravidla uvědomuje dominující postoj, se kterým se rovněž ztotožňuje. Zároveň si málo uvědomuje méně dominantní (submisivní) část psychiky. Jelikož oba postoje jsou v dialektickém svazku, je nezbytné, aby si člověk uvědomil, přijal a vyvíjel svůj méněcenný postoj. Je to v zájmu duševní rovnováhy, zdraví a kladného vývoje osobnostní celistvosti směrem k individuaci. Zanedbání submisivního postoje vede k častým psychickým a interpersonálním potížím.

Psychické funkce mají dichotomní povahu a zahrnují jak racionální, tak iracionální psychické procesy. Racionální funkce jsou myšlení a emoce, zatímco iracionální funkce zahrnují vnímání a intuici. Pojem „racionální“ je odvozen od pravdivosti výsledku určité psychické funkce při hodnocení skutečnosti. Myšlení a cítění vedou

k tvoření úsudku: z myšlení vznikají logické kategorie (pravda – lež) a z citění hodnotové kategorie (dobro – zlo). Myšlení a citění se stejně jako jejich produkty navzájem vylučují: úsudek je buď logický, nebo je hodnotový, nikdy ne obojí zároveň. Další dvě iracionální funkce, čítí a intuice, jsou percepčního původu. **Prostřednictvím počítka nazíráme objekt, intuicí subliminální možnosti skrytých jevů. Iracionální funkce neprodukují přímo úsudky, zajišťují však důležité předpoklady při tvoření názoru nebo hodnoty ze strany racionálních funkcí.**

4.3 RAYMOND B. CATTELL

Cattellova teorie osobnosti patří mezi komplexní psychologické koncepce. Krawiec (1974) ji označuje za teorii psychologického hyperprostoru, neboť osobnost je vyjádřena objektivně určenými dimenzemi a jejími skutečnými vztahy. Podle Cattella lidé disponují různými osobnostními vlastnostmi, které utvářejí určitý druh prostoru – psychologický prostor. V tomto prostoru se každá osobnost nachází vůči jiným lidem v určitém poměru. Osobnostní vlastnosti a také poměry na relaci osobnost–osobnost a osobnost–skupina lze objektivně měřit. Vědecký výklad osobnosti má tudíž artikulovat komplexní psychickou povahu konkrétního člověka ve vztahu k jiným lidem v totožném psychologickém hyperprostoru. Cattellův model hyperprostoru překonává slabiny psychologického profilu, který předpokládá plošné, lineární uspořádání osobnostních vlastností. Analogicky k tomu i vědecká explikace osobnosti prostřednictvím diagnostického testu 16PF poskytuje vyšší poznávací, prediktivní a praktickou hodnotu než jeho proslulý předchůdce MMPI.

Cattellova teorie osobnosti je faktorová, eklektická a především rysová:

- **Faktorový výzkum osobnostní struktury** následoval po zdařilých faktorových objevech v oblasti inteligence. Původní model faktorové analýzy, který vyvinuli Spearman a Thurstone pro studium lidských schopností, Cattell modifikoval a úspěšně použil pro objektivní rozbor personálních vlastností.
- **Cattellův eklekticismus je metodologický** a spočívá v používání osobnostních dat různého původu a psychologického významu. Psychologický rozbor osobnosti poskytují tři relevantní zdroje informací: údaje ze života (L-data), dotazník sebehodnocení (Q-data) a objektivní test (T-data). Poznávací hodnota těchto dat je optimální při určování vrozených psychologických dispozic temperamentu a schopností.
- **Z hlediska původu a výzkumných výsledků** je Cattellova teorie osobnosti významným představitelem *rysové tradice* v psychologii. Cattell nejdříve použil psycholexikální slovník Allporta a Odberta se 4 500 rysy. Tyto rysy podrobil statistické analýze, čímž dospěl ke 200 pojmům týkajícím se osobnostních vlastností. Poté, co je vzájemně koreloval, získal 35 povrchových rysů, na nichž se zakládá faktorová analýza L-dat.

4.3.1 STRUKTURA OSOBNOSTI

Osobnost podle Cattella se skládá z rysů, motivace a stavů nálady. Rysy představují nejzákladnější složky osobnosti, které Cattell rozděluje podle způsobu zjištění, původu a modalit projevu:

- a) **Způsob identifikace osobnostních dispozic.** Psychologický rozbor osobnosti lze provést objektivním pozorováním i příslušnými matematickými postupy:
- *Objektivní pozorování* manifestních projevů člověka a jeho chování odhaluje tzv. *povrchové rysy*. Pozorování osobnosti v rámci experimentu či neexperimentální situace poskytuje cenné psychologické informace pro následné induktivní poznání konkrétního jedince.
 - *Matematická (faktorová) analýza* povrchových rysů vede k určení primárních činitelů (faktorů) osobnosti, které Cattell označil pojmem *pramenné rysy*. Kombinací pramenných rysů vznikají různé manifestní vlastnosti a projevy konkrétní osobnosti. Cattell zařadil primární faktory do osobnostního testu 16PF. Výzkum osobnosti pomocí faktorově-analytické procedury měl za následek zjištění bazálních rysů či faktorů, a to jak vrozených, tak získaných, které určují veškerou rozmanitost psychických projevů a chování u největšího počtu lidí. Zatímco induktivní přístup (pozorování) směřuje k poznání jedinečné osobnosti, deduktivní přístup (faktorová analýza) směřuje k osobnosti jako fenoménu lidského rodu.
- b) **Původ rysů.** Rysy pocházejí z vnějších a vnitřních zdrojů. Povahu každé osobnostní vlastnosti určuje kombinace a převaha vnitřních či vnějších sil. Z hlediska původu Cattell rozlišuje:
- *Konstituční rysy*, které určuje individuální fyziologie. Konstituční rysy jsou trvalejší a odolnější vůči změnám.
 - *Rysy modelované prostředím*, zejména kontaktem člověka s kulturou, společností a přírodou. Zkušenostní aspekty osobnosti mají adaptivní význam a přizpůsobují se v souladu s potřebami, které určuje situace.
- c) **Modalita projevu.** Cattell rozlišuje dynamické rysy, rysy schopností a rysy temperamentu. Každá skupina rysů má pro osobnost specifickou funkci:
- *Dynamické rysy* vyjadřují vztah jedince k určitému obsahu a cíli. Nejjednodušší dynamickou jednotkou osobnosti je erg. Erg má biologickou povahu a souvisí s fyziologickými procesy jedince. Erg se projevuje v síle, vytrvalosti, výbušnosti a dalších charakteristikách člověka. Dalším dynamickým rysem je *sentiment*. Jedná se o nejobecnější a nejsložitější osobnostní dispozici, která se utváří v průběhu individuální výchovy a socializace, např. sebeúcta, láska k vlasti aj. Mezi dynamické rysy patří také postoje. Postoj je méně složitý než sentiment, zároveň je však složitější než erg. Postoje jsou získané osobnostní dispozice, které propojují ergy (fyziologický základ postoje) a sentimenty (společensko-kulturní aspekt postoje) v komplexní vztah člověka vůči danému objektu.
 - *Rysy schopností* poukazují na úspěšnost jedince dospět ke stanovenému cíli. Tyto osobnostní vlastnosti lze objektivně identifikovat a měřit příslušnými psychologickými testy.

- *Temperamentové rysy* poukazují na konstituční způsob individuálního projevu, zejména rychlost reakce, hladinu energie a emocionální kvalitu konkrétní osobnosti související s dosahováním cíle.

4.3.2 PRIMÁRNÍ A SEKUNDÁRNÍ FAKTORY OSOBNOSTI

Cattell vymežil dvě řady osobnostních faktorů – primární a sekundární faktory či rysy:

- a) **Primární faktory** představují faktory prvního řádu. Jejich zjištění vyžaduje vzájemnou korelaci dat z dotazníkového šetření. V konkrétním případě Cattell koreloval údaje týkající se osobnosti získané dotazníkovým šetřením 200 lidí. Postuloval, že faktory tvoří skupinu dichotomních rysů, které určují variabilitu individuálního projevu. Posléze tyto faktory Cattell zařadil do osobnostního inventáře 16PF. Tabulka 2 uvádí odborné a běžné označení šestnácti základních dimenzí osobnosti (faktorů).

Tab. 2 Faktory prvního řádu

Faktor	Technický název	Populární název
A	cyklothymie – schizothymie	otevřenost – rezervovanost
B	vysoké „g“ – nízké „g“	vysoká inteligence – nízká inteligence
C	silné Ego – slabé Ego	stabilní – emocionální
E	dominantní – submisivní	prosazující se – poddajný
F	surgence – desurgence	lehomyslný – střizlivý
G	silné Superego – slabé Superego	svědomitý – neodpovědný
H	parmia – thetia	smělost – bojácnost
I	premsia – harria	měkkost – pevnost postojů
L	protenze – alaxie	podezíravost – důvěřivost
M	autia – praxernia	snílek – pragmatik
N	vychytralý – bezelstný	vypočítavost – naivita
O	úzkostný – klidný	ustaraný – sebejistý
Q1	radikalismus – konzervativismus	volnomyšlenkář – tradicionalista
Q2	soběstačnost – sociální závislost	samostatný – nesamostatný
Q3	integrace – nízká integrace	sebekontrola – slabá sebekontrola
Q4	napjatý – uvolněný	vysoké ergické napětí – nízké ergické napětí

Zdroj: Cattell, 1967.

- b) **Sekundární faktory osobnosti.** Cattell později zjistil, že primární faktory neposkytují dostatečné množství údajů o skutečném pozadí psychických a behaviorálních projevů člověka. Nabyt přesvědčení, že jednou z podmínek vědeckého

poznání osobnosti je hlubší analýza dat, která by vycházela z faktorového výpočtu faktorů první řady. Pozdější faktorová analýza poukázala na univerzální přítomnost několika osobnostních dimenzí, které Cattell označil jako faktory druhého řádu, alternativně jako sekundární rysy osobnosti. Jedná se o následující dimenze:

- extraverte – introverze;
- úzkostnost – integrace;
- senzitivita – rozumovost;
- rezignace – vzdornost;
- inteligence – mentální tupost.

Osobnost každého člověka je ve značné míře ovlivněna působením pětice těchto základních faktorů. Různé kombinace směru a intenzity výskytu dílčích dimenzí určuje specifičnost osobnostní skladby a dynamiky vůči ostatním jedincům a také příslušným populačním normám.

Shrnutí

Zastánci faktorové analýzy tvrdí, že faktory osobnosti mají skutečnou existenci. Toto jejich tvrzení nijak nezpochybňuje povaha použité metody – matematický výpočet. Jejich základní argumentace spočívá v objektivním přístupu k psychickým jevům, který je založen na principech formální logiky. Jinými slovy, matematická logika překonává slabiny klinického usuzování zatíženého subjektivitou a tvůrčí důmyslností psychologa při výzkumu osobnosti.

V tomto smyslu by měla faktorová analýza posloužit k vědeckému poznání skutečných příčin a mechanismů různorodých psychických vlastností a projevů člověka, které zpravidla nelze postřehnout pomocí běžného pozorování.

Podle Cattella, Guilforda nebo Eysencka faktory tvoří strukturu a zároveň motivační základ osobnosti. Kombinace dvou či více faktorů určují formu a obsah myšlení, vnímání, prožívání a chování člověka v konkrétní situaci.

Početná skupina psychologů nesdílí myšlenku o existenci osobnostních faktorů. Jejich kritika nešetřila ani použitou metodu (faktorovou analýzu), ani získané výsledky (faktory). Nejčastěji se uvádí, že faktory představují výtvořiny matematické dedukce osobnosti, a tudíž tyto umělé pseudovědecké konstrukty nemají význam pro psychologické uchopení skutečné osobnosti. Pomíjíjí povaha takovýchto konstruktů je závislá na vstupních informacích a na zvolené matematické proceduře zpracování dat. Zřejmý nesouhlas mezi faktorovými psychology o počtu a názvech osobnostních faktorů jen ospravedlňuje skepsi odpůrců tohoto koncepčního modelu osobnosti.

V současné době se psychologie osobnosti neobejde bez obou druhů vědeckých poznatků: induktivních i deduktivních. Individuální přístup jedinečné osobnosti je stejně přínosný pro psychologické poznání osobnosti jako plošný výzkum určitého segmentu osobnostních vlastností na větším počtu osob. Oba přístupy nelze považovat za konkurenty, neboť každý z nich má vlastní hodnotu a význam při psychologickém studiu osobnosti. Současný výzkum osobnosti se stále více opírá o kombinaci obou výzkumných strategií, což poskytuje relevantnější a hlubší porozumění strukturálním, dynamickým, vývojovým a společenským aspektům osobnosti (viz výzkumy Davise, Pharese a Whitea, kapitola 3).

Slovníček pojmů

16PF	dotazníkový inventář osobnosti, který měří šestnáct základních dimenzí (faktorů) osobnosti.
Archetyp	Jungův pojem označující obsah kolektivního nevědomí.
Cítění	podle Junga se jedná o jednu ze složek racionálních psychických funkcí, jejímž působením osobnost rozlišuje etické hodnoty dobra a zla.
Čítí	dle Junga percepční složka iracionálních psychických funkcí, která umožňuje nazírání vnějších vlastností pozorovaného objektu či situace.
Dispozice dynamické	skupina osobnostních rysů, které vyjadřují vztah jedince vůči světu. Dynamické dispozice tvoří jednoduché ergy, postoje a komplexní sentimenty.
Dispozice konstituční	dle Cattella trvalejší a vůči změnám odolnější osobnostní vlastnosti, které určuje fyziologie jedince.
Dispozice temperamentové	dle Cattella vlastnosti jedince, které ozřejmují konstituční způsob projevu, rychlost reakce, hladinu energie a emocionální kvalitu osobnosti.
Extraverze	jeden z postojových pólů osobnosti, který se projevuje v individuálním zájmu o vnější záležitosti ze životního prostoru osobnosti. Protikladem extraverze je introverze.
Faktory	dle Cattella pramenné osobnostní dispozice nebo rysy získané postupem faktorové analýzy. Rozlišuje primární a sekundární faktory.
Introverze	další z postojových pólů osobnosti zaměřený zejména na vlastní subjektivní stavy a prožívání. Protikladem introverze je extraverze.
Intuice	dle Junga psychická vlastnost v rámci iracionálních psychických funkcí schopná odhalovat podprahové obsahy skrytých jevů.
Já	v Jungově pojetí vědomá část psychiky skládající se z uvědomělých emocí, vzpomínek, myšlenek a vnímání. Já zabezpečuje individuální prožitek vlastní totožnosti a kontinuity. V období mládí Já představuje ústřední složku osobnosti, do které se investuje nejvyšší část duševní energie.
Jáství	dle Junga ekvivalent psyché či veškeré osobnosti. V pozdější práci Jung považuje Jáství za významný archetyp, jehož typickým symbolem je magický kruh, mandala, zatímco funkce Jáství spočívá v integraci protikladných osobnostních složek v jedinečný, ucelený systém.
Kolektivní nevědomí	transpersonální složka osobnosti zahrnující latentní paměťové stopy lidské minulosti a zkušenosti. Součástí kolektivního nevědomí jsou archetypy, jejichž obsahem je obecně platná zkušenost se specifickým hodnotovým nábojem.
Komplex	dle Junga organizovaná skupina nebo konstelace citění, myšlení, vnímání a paměti existující v osobnostním nevědomí.
Myšlení	dle Junga jedna ze složek racionálních psychických funkcí, jejímž působením osobnost rozlišuje logické hodnoty pravdu a lež.
Osobnostní dispozice	dle Cattella poměrně trvalé, vrozené a získané charakteristiky osobnosti, které určují prožívání, myšlení a jednání člověka. Rozlišuje konstituční, dynamické, intelektuální a temperamentové dispozice.

Primární faktory	dle Cattella šestnáct faktorů prvního řádu získaných pomocí vzájemné korelace dat z dotazníkového šetření. Primární faktory zabezpečují variabilitu individuálního projevu.
Psychické funkce	dle Junga myšlení, čítí, cítění a intuice. Myšlení a cítění představují racionální funkce, zatímco intuice a čítí tvoří tzv. iracionální funkce. Racionální a iracionální funkce se vzájemně doplňují ve složitém procesu osobnostní dynamiky.
Psychické postoje	postoj extraverte a postoj introverte. Podle Junga jeden z postojů dominuje osobnosti, např. extraverte, zatímco druhý postoj (např. introverte) v osobnostní dynamice zaujímá méněcennou pozici. Zpravidla dominující osobnostní postoj bývá uvědomělý, činný a také se jeví jako vlastnost, se kterou se člověk ztotožňuje; na druhé straně podřízený (méněcenný) postoj setrvává jako latentní psychická vlastnost působící spíše nevědomě a jako činitel, který kompenzuje činnost dominantního postoje.
Sekundární faktory	bazální dimenze osobnosti získané faktorovým výpočtem primárních faktorů. Pětici sekundárních dimenzí osobnosti tvoří extraverte – introverte, úzkostnost – integrace, senzitivita – rozumovost, rezignace – vzdornost a inteligence – mentální tupost.
Schopnosti	osobnostní vlastnosti, které indikují úspěšnost jedince dosahovat cíle. Schopnosti lze objektivně identifikovat a měřit psychologickými testy.
Struktura osobnosti	organizace, koordinace, sjednocení rozdílných osobnostních složek, dispozic, rysů, motivů, hodnot, emocí, temperamentu, charakteru, konstitučních vlastností atd. v jedinečný, poměrně trvalý, úspěšně fungující, uvědomělý systém.

Kontrolní otázky

1. Co znamená pojem „struktura osobnosti“?
2. Jaký je empirický původ psychoanalytických a také faktorových koncepcí o osobnostní struktuře?
3. Jaké jsou základní konstituční složky osobnosti dle Junga?
4. Podle jakých kritérií Cattell dělí rysy osobnosti?
5. Jaký je základní rozdíl mezi primárními a sekundárními faktory osobnosti?

Literatura k dalšímu studiu

- Cakirpaloglu, P. (2009). *Psychologie hodnot*. 2. vyd. Olomouc: UP.
- Cattell, R. (1967). *The Scientific Analysis of Personality*. London: Penguin Books.
- Freud, S. (1969). *Vybrané spisy I: Nová řada přednášek k úvodu do psychoanalýzy*. Praha: SZN.
- Hall, C. S. – Lindzey, G. (1999). *Psychológia osobnosti*. Bratislava: SPN.
- Krawiec, T. S. (1974). *The Psychologists*, Vol. II. Oxford University Press.
- Phares, J. E. – Chaplin, W. F. (1997). *Introduction to Personality*. New York: Addison Wesley Longman.
- Plotnik, R. (1999). *Introduction to psychology*. Belmont: Wadsworth Publ. Co.
- Wundt, W. (1913). *Grundriss der Psychologie*. Leipzig.

5. DYNAMIKA OSOBNOSTI

Co se dozvíte v této kapitole:

- základní kategorie v psychologické explikaci dynamiky osobnosti
- principy a dispozice v rámci analytického pojetí osobnostních procesů
- faktorový výzkum a výklad dynamiky osobnosti
- význam psychologického studia dynamických aspektů osobnosti

V úvodu předchozí kapitoly zaznělo, že osobnostní skladba má dynamickou povahu. Psychologická argumentace tohoto tvrzení nejčastěji vychází ze sémantické analýzy pojmů „struktura“ a „osobnost“:

- pojem „struktura“ ve vztahu k osobnosti se vyznačuje tak, že se jedná o složitou organizaci dílčích psychických stavů a procesů. Struktura osobnosti má funkční povahu v podobném smyslu jako buněčná struktura mozku nebo těla;
- „osobnost“ představuje organizovaný, funkčně uspořádaný celek zahrnující různé dispozice, které motivují a regulují psychosociální bytí člověka.

Vedle struktury existují také procesy osobnosti. Souhrnně je označujeme jako dynamiku osobnosti, kterou tvoří různé potřeby, motivy, ale také kognitivní činitele, jako jsou ideje, vůle a další sebedeterminující tendence. Dynamické prvky osobnosti nepůsobí nezávisle, nýbrž jako jednotný funkční systém vzájemně propojených činitelů. Systém jako celek, a tedy i jednotlivé dynamické složky osobnosti, jsou v neustálém procesu vývoje. Vývoj člověka, který probíhá pod vlivem jak vnitřních (intrapsychických), tak vnějších (interpersonálních) procesů, postupně mění stávající osobnostní konstelaci, tedy její strukturu. To dodatečně potvrzuje zásadu, že struktura osobnosti je v podstatě dynamická, měnitelná. V souladu s tím Erikson pokládá vývoj osobnosti za celoživotní proces, jehož výsledkem je stále se rozvíjející osobnostní struktura, zejména její obohacení novými činnostmi a psychosociálními rysy.

5.1 OBECNÉ POJMOVÉ VYMEZENÍ

Psychologii vnitřních pochodů a procesů osobnosti se věnují různí autoři. Výsledkem jsou dílčí teoretické koncepce o osobnostní dynamice, mezi nimiž existují značné metodologické, pojmové a obsahové rozdíly. V tomto poměrně rozdílném

teoretickém prostoru jsou duševní děje a stavy, fakta a události přijímány jako nejméně zpochybnitelné dynamické kategorie osobnosti.

Duševní děje a duševní stavy představují dynamické roviny osobnosti, které pohánějí a řídí psychiku a aktivitu člověka. Podle Balcara (1983, s. 60):

- **Duševní děje** se vztahují k jednotlivým psychickým procesům. Jako dynamické činitele děje ovlivňují „průběh změny směřující od nějakého počátečního stavu k nějakému stavu konečnému“.
- **Duševní stavy** jsou trvalejší dynamické kategorie. Stavy lze pojmut například jako „právě přítomnou a přechodnou duševní kvalitu“.

V psychologii se těmito dynamickými pojmy zabýval William James. Ve svém díle *Základy psychologie* z roku 1890 rozlišoval dva dynamické pojmy: duševní stavy, které označil pojmem „substantivní“, a také děje, které pojmenoval „tranzitivní“. Jamesovo vymezení (1996) se však týká vědomí a jeho střídavých dynamických přechodů ze stavu relativního klidu k náhlým a neurčitým pochodům. Substantivní stav vědomí charakterizuje poměrný klid a státnost, jehož obsahem jsou dojmy a představy, zatímco tranzitivní vědomí je dynamické s převládajícími mentálními vztahy a myšlením.

Pojmy „fakt“ a „událost“ odhalují intrapsychické a interpsychické relace osobnosti. Tyto dynamické kategorie odrážejí topologické pojetí osobnosti Kurta Lewina:

- **Fakt** označuje elementární psychické pochody související s určitými obsahy životního prostoru člověka. Životní prostor jakožto oblast subjektivního prožívání zaplňují různé stavy a obsahy. Fakt vždy označuje specifický stav či potřebu osobnosti (např. aktuální pocit hladu). Fakta určují hodnotu dané oblasti životního prostoru. Například hladový člověk touží po jídle (kladná hodnota) zatímco stav sytosti doprovází lhostejnost vůči jídlu (žádná hodnota) nebo averze (negativní hodnota). Hodnoty Lewin označuje pojmem „valence“.
- **Událost** je komplexnější dynamickou kategorií než fakt. Dva nebo více faktů tvoří událost. Například dítě a míč představují fakta, zatímco kopnutí míče a následné rozbití okna znamená událost. Událost představuje složitý dynamický celek, ve kterém funkčně působí primární dynamické činitele osobnosti. Podle Lewina, fakta a události poskytují adekvátní psychologický výklad aktuálního stavu osobnosti a také premisy pro psychologickou predikci budoucích stavů a projevů člověka.

5.2 DVA MODELY DYNAMICKÉHO VÝKLADU OSOBNOSTI

Mezi přední dynamické koncepce osobnosti patří Freudovo psychoanalytické pojetí. Podrobnější výklad Freudova dynamického pojetí osobnosti přináší kapitola 11. Níže stručně prodiskutujeme Jungovo a Cattellovo pojetí osobnostní dynamiky.

5.3 ANALYTICKÁ TEORIE OSOBNOSTNÍ DYNAMIKY

Jungův analytický rozbor osobnosti představuje složitý a konzistentní systém dynamických principů a pojmů. Hlavními dynamickými principy analytické psychologie osobnosti jsou ekvivalence a entropie, zatímco početná skupina dynamických pojmů zahrnuje duševní energii, hodnoty, komplexy atd.

Jung vnímá osobnost jako poměrně otevřený energetický systém. Toto pojetí předpokládá neustálou výměnu psychické energie mezi osobností a širším životním kontextem a také uvnitř osobnosti, mezi jejími dílčími složkami. Osobnost energii získává z různých vnějších zdrojů (potrava, vnější stimulace apod.). Energie je nezbytná pro vykonání četných fyzických a intelektuálních činností.

Hlavní dynamickou charakteristikou osobnosti je poměrně stálá energetická nerovnováha. Člověk prožívá stav energetické nerovnováhy jako nepříjemné napětí. Podle Junga nerovnováha a napětí prospívají zdravému růstu osobnosti, avšak musí být přiměřené a pro osobnost snesitelné, pak ji motivují k dosažení stavu energetické rovnováhy. Dynamická rovnováha osobnosti předpokládá rovnoměrné rozdělení energie mezi dílčími složkami osobnosti. Jedná se o sloučení protikladných složek osobnosti v harmonický celek. Psychický proces harmonizace osobnosti Jung označil termínem „individuace“. Dosažení osobnostní vyspělosti a autentické identity probíhá při současném nahrazování egoistického Já altruistickým a harmonizujícím Jástvím.

Jung tvrdil, že každý člověk vlastní dostatečný potenciál pro osobnostní růst. Tato dynamická zásada nezaručuje, že každý člověk se ve svém osobnostním růstu bude ubírat směrem individuace. Často mohou vzniknout různé osobnostní anomálie, některé z jejich příčin se mohou nacházet i v oblasti nevědomí. „Pokud proces individuace probíhá zpravidla nevědomě, jak dosud stále probíhal, znamená to jen, že žalud se stane dubem, tele krávou a dítě dospělým člověkem. Učiníme-li však proces individuace vědomým, musí se konfrontovat vědomí s nevědomím a najít soulad mezi protiklady,“ zdůrazňuje Jung (1995, s. 235).

5.3.1 DYNAMICKÉ PRINCIPY

Při analytickém výkladu osobnostní dynamiky Jung používá zákony termodynamiky – zákon o zachování energie a zákon o termodynamické rovnováze, které vymezil Hermann von Helmholtz v roce 1865:

- **Zákon o zachování energie** postuluje, že energii nelze vyrobit ani zničit, její jediná možná transformace se týká přeměny energie z jednoho na jiný druh. Ze zákona o zachování energie Jung vymezil dynamické principy ekvivalence a konstantnosti.
- **Zákon o termodynamické rovnováze** říká, že při stabilních podmínkách prostředí nelze očekávat samovolnou energetickou přeměnu. Z tohoto zákona Jung vyvodil dynamický princip entropie.

V dalším textu probereme Jungovo pojetí osobnostní dynamiky v souvislosti se zásadami ekvivalence a entropie. Z diskuse bude vynechán princip konstantnosti, neboť je již obsažen v principu ekvivalence. Jung mu nevěnoval pozornost kvůli tomu, že protirečí základnímu teoretickému postulátu o osobnosti jako poměrně otevřeném

Toto je pouze náhled elektronické knihy. Zakoupení její plné verze je možné v elektronickém obchodě společnosti eReading.